

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΣΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ Ο
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ**

**THE LANGUAGE DEVELOPMENT AND FAMILY
LITERACY**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΒΟΡΩΝΟΥ
ΑΕΜ: 2793

ΕΠΟΠΤΗΣ: ΚΩΣΤΑΣ ΝΤΙΝΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

**Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΡΙΑ: ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΤΑΜΟΥ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Περιεχόμενα.....	2
Περίληψη (Ελληνική).....	4
Περίληψη (Αγγλική).....	5
Λέξεις-Κλειδιά.....	6
Εισαγωγή.....	7
Τι είναι η Ελληνική γλώσσα και πώς κατακτιέται;.....	9
Απόψεις περί γλώσσας και σκέψης.....	10
Θεωρίες για την εκμάθηση της γλώσσας.....	10
Η έννοια της γλωσσικής ανάπτυξης.....	11
Θεωρίες για τη γλωσσική ανάπτυξη.....	12
Στάδια γλωσσικής ανάπτυξης.....	13
Η πορεία προς την απόκτηση της γλώσσας.....	13
Η διαδικασία εκμάθησης της γλώσσας.....	17
Η γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού από πλευρά επιστήμης.....	22
Οικογενειακός Γραμματισμός.....	28
Η έννοια του Γραμματισμού και οι διακρίσεις του.....	29
Βασικές αρχές του Γραμματισμού.....	30
Η εγγράμματη οικογένεια.....	31
Οι γονείς ως πρότυπα συμπεριφοράς.....	33
Οι επιδράσεις της οικογένειας στη μαθησιακή εξέλιξη του παιδιού.....	37
Η αρνητική απόρροια του Οικογενειακού Γραμματισμού προς τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού.....	41
Συμπεραίνουμε ότι.....	43
Κύρια συμπεράσματα.....	44

Συζήτηση.....	47
Βιβλιογραφία.....	48

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το περιεχόμενο της παρούσας εργασίας αποτελείται από τρία επιμέρους θέματα, τη *Γλωσσική Ανάπτυξη*, τον *Οικογενειακό Γραμματισμό* καθώς και την *επιρροή* του *Οικογενειακού Γραμματισμού* στη *Γλωσσική Ανάπτυξη*. Στο πρώτο μέρος της εργασίας αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο κατακτιέται η γλώσσα ενός νηπίου καθώς και τα στάδια της γλωσσικής ανάπτυξης. Επιπλέον, αναφέρονται θεωρίες σχετικά με τη γλωσσική ανάπτυξη και την κατάρκτηση της γλώσσας. Ακόμα παρουσιάζονται απόψεις σχετικά με την γλώσσα και την σκέψη και επιπροσθέτως η γλωσσική ανάπτυξη από την πλευρά της επιστήμης. Στο δεύτερο μέρος περιγράφεται ο οικογενειακός γραμματισμός των γονέων και του κοντινού περιβάλλοντος. Παράλληλα, τονίζονται τα θετικά στοιχεία της εγγράμματης οικογένειας και οι βασικές αρχές του γραμματισμού. Υπογραμμίζονται ακόμα οι επιδράσεις της οικογένειας στην μαθησιακή εξέλιξη του παιδιού. Επίσης, αναφέρεται η συμβολή της ανάγνωση παραμυθιών και ιστοριών από τους γονείς. Αναλύεται ακόμα η σημαντικότητα των γονέων ως πρότυπα συμπεριφοράς. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας επισημαίνεται εκτενέστερα πως επηρεάζει ο οικογενειακός γραμματισμός των γονέων στην γλωσσική απόκτηση ενός παιδιού, καθώς και κάποια επιμέρους και κύρια συμπεράσματα σχετικά με την γλωσσική ανάπτυξη και των οικογενειακό γραμματισμό.

SUMMARY

The content of this paper it consists of three individual parts, language development, family literacy, as well as the influence of family literacy on language development. In the first part of paper it analyzes the way it conquered the language of an infant and the stages of language development. In addition, mentioned theories about language e paper, it development and language acquisition. Still, there are views on language and thought, and moreover, the language development from the point of view of science. The second part describes family literacy of the parents and the surrounding environment. At the same time, are highlighted the positive elements of family literacy and the basic principles of literacy. Also, underlined the effects of the family on the learning development of child. Likewise, is mentioned the contribution of reading fairy tales and stories from parents. Furthermore, it analyzes the importance of parents as behavioral patterns. In the third and final part of the paper, it is noted, more extensively, how family literacy affects the language acquisition of a child, as well as some individual and main conclusions about language development and family literacy.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ

- ***ΠΑΙΔΙ***
- ***ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ***
- ***ΕΚΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ***
- ***ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ***
- ***Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ***

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι αναμφισβήτητη αλήθεια ότι στις μέρες μας υπάρχει μείζον ενδιαφέρον για την εκπαίδευση κατά την διάρκεια της προσχολικής ηλικίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η προσχολική εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την μελλοντική ακαδημαϊκή και την κοινωνική εξέλιξη του παιδιού. Σε αυτή την ηλικία το παιδί - μαθητής δεν είναι μόνο παθητικός δέκτης αλλά ένα υποκείμενο ενεργό με πρωτοβουλίες και αυτοσχεδιασμούς. Τα παιδιά ερχόμενα σε επαφή με την εκπαίδευση μαθαίνουν πώς να ζουν, πώς να σκέφτονται και να δρουν μέσα σε μια κοινωνία.

Σχετικά με υποθέσεις βιολογικές και γενετικές η ανάπτυξη της γλώσσας έχει μια πορεία παράλληλη με αυτή της βιολογικής ανάπτυξης του παιδιού και όπως εξελίσσεται η ανάπτυξη του παιδιού έτσι και η γλώσσα προχωρεί σιγά – σιγά.

Η απόκτηση της (μητρικής) γλώσσας ολοκληρώνεται κατά τα 4-5 πρώτα χρόνια της ζωής ενός ανθρώπου. Γίνεται απαραίτητο μέσο για τον άνθρωπο καθώς με αυτό επικοινωνεί και γνωρίζει το περιβάλλον του. Με τη χρήση της γλώσσας έχουμε την δυνατότητα να έρθουμε σε επαφή με άλλους ανθρώπους και να διατυπώσουμε τις σκέψεις και τα συναισθήματά μας. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας την, γίνεται ανταλλαγή ιδεών και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την όξυνση των πνευματικών οριζόντων του ατόμου. Η γλώσσα παράλληλα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την κοινωνικοποίηση καθώς επιλύει διαφορές, παρέχει πληροφόρηση και ενημέρωση και συσφίγγει τις ανθρώπινες σχέσεις. Η κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί δεν γίνεται με συστηματική διδασκαλία αλλά με μεθόδους και διδασκαλίες που ο ίδιος εφευρίσκει χωρίς καμία καταπίεση από κανέναν. Προσπαθώντας λοιπόν να επικοινωνήσει με τους ανθρώπους του άμεσου περιβάλλοντός του συμμετέχει σε γλωσσικές πράξεις. Μέρα με την μέρα η γλώσσα του παιδιού αλλάζει και συνεχώς εξελίσσεται.

Το θέμα που θα διαπραγματευτούμε παρακάτω είναι μείζονος σημασίας καθώς μας δίνει την δυνατότητα να κατανοήσουμε με ποιο τρόπο ένα παιδί κατακτά την μητρική του γλώσσα και επιπλέον από ποιους παράγοντες επηρεάζεται η κατάκτηση αυτή. Ο λόγος που είναι τόσο σημαντική η κατανόηση αυτή είναι για την εξάλειψη των μελλοντικών προβλημάτων ενός παιδιού στην προφορική και γραπτή διαδικασία.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την εκπόνηση της εργασίας ήταν η βιβλιογραφική ανασκόπηση. Αυτή η μεθοδολογία συμβάλλει στην νέα γνώση, καθώς μέσα από την διαδικασία της εξερεύνησης έχουμε την δυνατότητα να συγκρίνουμε τις πληροφορίες και να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα.

Τέλος η εργασία δομείται ως εξής: αρχικά αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο εστιάζοντας στο ζήτημα της *Γλωσσικής Ανάπτυξης* και το ζήτημα του *Οικογενειακού Γραμματισμού*. Ακολούθως περιγράφεται το πώς ο *Οικογενειακός Γραμματισμός* επηρεάζει την *Γλωσσική Ανάπτυξη* ενός νηπίου.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΠΩΣ ΚΑΤΑΚΤΙΕΤΑΙ;

Η Ελληνική (γλώσσα) είναι μια Ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, η οποία χρησιμοποιείται από κατοίκους της Ελλάδας και άλλων ελληνόφωνων περιοχών καθώς και από έλληνες μετανάστες σε άλλες χώρες. Παρουσιάζει όπως όλες οι γλώσσες ιδιώματα τόσο γεωγραφικά όσο και κοινωνικά, και αυτά τα ιδιώματα διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Με την μεταπολίτευση, την αστικοποίηση ενός μεγάλου αριθμού ατόμων και τον ενστερνισμό της δημοτικής ως γλώσσας που διδάσκεται στην εκπαίδευση, δεν είναι εμφανής η ύπαρξη πολλών γεωγραφικών ιδιωμάτων. Έχουν παραμείνει πολύ λίγα ιδιώματα γεωγραφικά, όπως αυτό της Κύπρου, το οποίο θα επιβιώνει για πολλά χρόνια ακόμα (Μπασλής, 2003).

Είναι ύψιστης σημασίας το ιδίωμα στο οποίο μεγαλώνει ένα παιδί καθώς μπορεί να έχει αρκετή διαφορά από την ελληνική (νεοελληνική). Η νεοελληνική γλώσσα διαθέτει ένα σύνθετο και περίπλοκο κλιτικό σύστημα, το οποίο αποτελείται από το ονοματικό και το ρηματικό (κλιτικό). Επιπρόσθετα, παρουσιάζει μεγάλη ευελιξία στην σύνταξη και την τάξη των λέξεων. Δηλαδή το υποκείμενο και αντικείμενο αναγνωρίζεται από τη μορφή που έχει η λέξη. Η τοποθέτηση των λέξεων στη νεοελληνική γλώσσα βοηθάει για να επισημάνει σε ποιο σημείο της πρότασης βρίσκεται η πληροφορία. π.χ. Ο Πέτρος έφαγε την σοκολάτα/ Ο Πέτρος την σοκολάτα έφαγε/ Έφαγε ο Πέτρος την σοκολάτα κ.α. (Μπασλής, 2003).

Είναι επομένως σημαντικό να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο ένα παιδί κατακτά την γλώσσα (μητρική) καθώς και τα στάδια που ακολουθεί για την κατάκτηση αυτή.

ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗΣ

Piaget:

- Η σκέψη και η γλώσσα αναπτύσσονται χωριστά.
- Η σκέψη είναι πρόδρομος της γλώσσας.
- Το παιδί αρχίζει να μιλάει όταν η γνωστική του ανάπτυξη έχει φτάσει σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο.
- Η γλώσσα εξαρτάται από τη σκέψη και την νοητική ανάπτυξη του ατόμου.

Bruner:

- Η γλώσσα είναι το μέσο σχηματισμού της εμπειρίας και της αναπαράστασης της εμπειρίας.

(Γαλανάκη, Πανεπιστήμιο Αθηνών)

ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι υπάρχουν τρεις βασικές θεωρίες που επεξηγούν τον τρόπο που μαθαίνει το παιδί την γλώσσα.

1. **Θεωρία της συμπεριφοράς:** Σύμφωνα με αυτή, τα παιδιά μαθαίνουν την γλώσσα μιμούμενα και αντιγράφοντας την γλώσσα που ακούνε από το κοντινό τους περιβάλλον. Αυτή η θεωρία αναπτύχθηκε από τον B.S. Skinner².
2. **Ορθολογικές θεωρίες:** Αυτές οι θεωρίες βασίζονται στις απόψεις του N. Chomsky³, που υποστηρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν έναν μηχανισμό για την κατάκτηση της γλώσσας, ο οποίος τους βοηθά να

κατανοήσουν τις αρχές και τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους παράγονται οι λέξεις και οι προτάσεις, ώστε να μπορέσουν να παράξουν προφορικό λόγο.

3. **Θεωρίες της αλληλεπίδρασης:** Οι θεωρίες αυτές βασίζονται στις αντιλήψεις J. B. Brunne⁴, ο οποίος τονίζει την ποσότητα και την ποιότητα του κοινωνικού περιβάλλοντος του παιδιού. **(Το Σύστημα Υποστήριξης της Κατάκτησης της Γλώσσας).** Παίζει σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί ο τρόπος οργάνωσης της επικοινωνίας. Στην διδακτική πράξη έχει σημασία η φύση της γλώσσας του περιβάλλοντος.

(Μπασλής, 2003)

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Γλωσσική ανάπτυξη είναι η κατάκτηση της γλώσσας και συγκεκριμένα της μητρικής. Πιο συγκεκριμένα είναι η διαδικασία μέσα από την οποία οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να αντιλαμβάνονται και να κατανοούν τη γλώσσα και στην συνέχεια να παράγουν λέξεις και προτάσεις για να επικοινωνήσουν με τους άλλους.

ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Είναι γεγονός ότι οι θεωρίες που σχετίζονται με την γλωσσική ανάπτυξη και την μάθηση έχουν αισθητή επιρροή από διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα.

Οι εμπειρικοί, με κύριο εκπρόσωπο τον Skinner (1957), υποστηρίζουν ότι η απόκτηση της γλώσσας δεν συμβαίνει εξαιτίας των έμφυτων παραγόντων αλλά είναι απόρροια εμπειρίας και μάθησης, έπειτα από την επίδραση περιβαλλοντικών ερεθισμάτων. Πιο συγκεκριμένα, δηλαδή, το παιδί με την μίμηση και την εξάσκηση καταφέρνει να μιλά και να κατανοεί την γλώσσα.

Από την άλλη πλευρά, οι ορθολογιστές (Lenneberg, 1967 & Chomsky, 1957-70 ό.α στο Καραπέτσας, 1989) τονίζουν ότι η γλωσσική ανάπτυξη είναι έμφυτη ικανότητα του ανθρώπου. Παρατηρούν ακόμα, ότι υπάρχει έντονη παρουσία του βιολογικού και γενετικού παράγοντα. Ακόμα οι άνθρωποι έχουν μια βιολογικά καθορισμένη ικανότητα να κατακτούν και να χρησιμοποιούν την γλώσσα. Ωστόσο, κύριο ρόλο παίζει η ιδιαίτερη δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου. Ο Chomsky (1969) υποστηρίζει ότι το παιδί διαθέτει έναν «έμφυτο μηχανισμό γλωσσικής απόκτησης». Ο μηχανισμός αυτός βοηθά το παιδί να μαθαίνει την γλώσσα του περιβάλλοντός του.

Οι Vygotsky (1962) και Piaget (1968) θεωρούν την γλωσσική απόκτηση του παιδιού απόρροια των γνωστικών του μηχανισμών. Υποστηρίζουν επιπλέον, ότι η γλώσσα δεν είναι μια ξεχωριστή γνωστική ικανότητα αλλά σχετίζεται και με άλλες γνωστικές ικανότητες που αφορούν την επεξεργασία πληροφοριών.

Καταληκτικά, παρατηρείται ότι δεν υπάρχει ένα μοντέλο θεωρητικό που να είναι ολοκληρωμένο σχετικά με την γλωσσική κατάκτηση. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η γλωσσική ανάπτυξη εξαρτάται από νευροανατομικούς-νευροφυσιολογικούς παράγοντες από την μια μεριά και από την άλλη από περιβαλλοντικούς όπως π.χ. οι γονείς, η γλώσσα του περιβάλλοντος, κοινωνικές αλληλεπιδράσεις κλπ. Πιο συγκεκριμένα δηλαδή οι δομές σχηματίζονται με σκοπό να δεχθούν και να εκφράσουν την γλώσσα.

(Καραπέτσας, 1989)

ΣΤΑΔΙΑ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η διαδικασία για την απόκτηση της γλώσσας είναι ένας αδιάκοπος αγώνας για το παιδί. Αυτόν τον αγώνα οι επιστήμονες τον διακρίνουν σε στάδια και σε περιόδους ανάπτυξης σύμφωνα με κάποια κριτήρια. Το βασικότερο κριτήριο είναι το πλήθος των λέξεων που χρησιμοποιεί το παιδί ανά ηλικιακή περίοδο σε μια πρόταση, με σκοπό να επικοινωνήσει με το άμεσο περιβάλλον του.

Συνεπώς η γλώσσα χωρίζεται στα εξής τρία στάδια και περιόδους:

- 1) Το ολοφραστικό στάδιο ή των μονόλεξων προτάσεων, συμβαίνει από τον 9^ο έως τον 18^ο μήνα του παιδιού.
- 2) Το στάδιο των προτάσεων των 2 λέξεων ή των απλών προτάσεων, συμβαίνει από τον 18^ο έως 22^ο/24^ο μήνα.
- 3) Το στάδιο της ολοκλήρωσης ή των σύνθετων προτάσεων, συμβαίνει από τον 24^ο έως τον 36^ο μήνα του παιδιού.

(Μπασλής, 2003)

ΑΝΑΛΥΣΗ-ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Τα παιδιά από πολύ μικρή κιάλας ηλικία αρχίζουν να έχουν την πρώτη τους επαφή με την γραπτή γλώσσα. Η επαφή αυτή τα βοηθά να συνειδητοποιήσουν τους σκοπούς που εξυπηρετεί καθώς και την σπουδαιότητα της. Η όλη διαδικασία κάνει τα παιδιά να καταλάβουν ότι τα γραπτά σύμβολα μεταφέρουν κάποιο μήνυμα στην έντυπη μορφή του λόγου. Η κατανόηση αυτή αποτελεί σημαντικό παράγοντα αφού αυτό θα αποτελέσει και το σπουδαιότερο κίνητρο για την εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής.

Σύμφωνα με την Clay (1972), η μετατροπή του γραπτού λόγου σε προφορικό και το αντίστροφο είναι από τα πρώτα πράγματα που αντιλαμβάνονται πολύ πριν ακόμα μάθουν να διαβάζουν. Αυτό γίνεται μέσα από την διαδικασία των μεγάλωφων αναγνώσεων των γονέων, που πραγματοποιούνται καθημερινώς στο σπίτι. Η ανάγνωση για τα παιδιά είναι μια δύσκολη και περίπλοκη διαδικασία, η οποία δεν γίνεται εύκολα κατανοητή. Δηλαδή δεν μπορούν να κατανοήσουν τι κάνει ένας έμπειρος αναγνώστης. Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας είναι δύσκολο να ξεχωρίσουν την έννοια της ανάγνωσης από άλλες πανομοιότητες δραστηριότητες, όπως είναι π.χ. η ζωγραφική. Ωστόσο, αυτό που δυσκολεύει ακόμα περισσότερο τα παιδιά είναι ο διαχωρισμός των διαφόρων τύπων ανάγνωσης, με κορυφαίο δυσκολίας αυτόν της σιωπηρής ανάγνωσης. Εκείνα ταυτίζουν δηλαδή την ανάγνωση με την μεγάλωφωνη (Arnold, 1992).

Χαρακτηριστικά παραδείγματα που υποστηρίζουν αυτή την άποψη είναι τα εξής: Ο Hall (1987: 3-4) αναφέρει ότι η ανιψιά του, όταν ρωτήθηκε από κάποιον τι κάνει η μαμά της εκείνη απάντησε: *Τίποτα απλά κοιτάζει την εφημερίδα!* Ακόμα ο Laminack (1991), είπε στον 3,6 χρονών γιο του ότι διαβάζει, εκείνος όμως του απάντησε *ότι δεν είναι δυνατόν αυτό γιατί ούτε κινεί τα χείλη του ούτε ψιθυρίζει.* Συνεπώς η ανάγνωση είναι περίπλοκη διαδικασία, καθώς τα παιδιά έχουν ελάχιστες γνώσεις για να την αντιληφθούν. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες που υπογραμμίζουν το αντίθετο, δηλαδή ότι τα μικρά παιδιά αντιλαμβάνονται το διαχωρισμό μεταξύ μεγάλωφωνης και σιωπηρής ανάγνωσης (Baker & Rabam 1991 ό.α. στο Στελλάκης, 2007).

Σχεδόν όλα τα παιδιά αποκτούν πολλές γνώσεις σχετικά με την γλώσσα, πριν φτάσουν στην σχολική ηλικία, αν και οι γονείς τους δεν τους κάνουν τυπικά μαθήματα γλώσσας όπως συμβαίνει στο σχολείο. Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού είναι δυο αλληλένδετες έννοιες. Τα παιδιά δεν μιλούν χωρίς να σκέπτονται. Μαθαίνουν να μιλούν για πράγματα που τους γίνονται κατανοητά!

Η γλώσσα του νηπίου αναπτύσσεται τάχιστα. Κατά τα πρώτα 4-5 πρώτα χρόνια της ζωής του αποκτά το μεγαλύτερο κομμάτι της μητρικής του γλώσσας. Μαθαίνει την μητρική του γλώσσα χωρίς να το καταλάβει, ερχόμενο σε επαφή με το άμεσο οικογενειακό του περιβάλλον. Επίσης, κατακτά σχετικά νωρίς τους μηχανισμούς της γλώσσας και αυτό είναι αποτέλεσμα των λαθών που κάνει (Φραγκουδάκη, 1987:113,136 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991). Στην συνέχεια οδεύει από τη φλυαρία

των διαφόρων ήχων στις πρώτες πραγματικές λέξεις πριν την ηλικία του 1 έτους. Στα 2 έτη το παιδί κάνει συνδυασμούς λέξεων και σχηματισμούς μικρών προτάσεων. Λίγο αργότερα η γλώσσα ξεκινά να εξελίσσεται αλματωδώς! Το λεξιλόγιο του πληθαίνει, οι προτάσεις του αυξάνονται και ξεκινά να σχηματίζει και να κατανοεί περίπλοκες και σύνθετες προτάσεις (Παρασκευόπουλος, 1984 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991). Αυτό όμως που πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι δεν μαθαίνει ολόκληρη την γλώσσα μέχρι τα 6 έτη του. Τις περισσότερες λεπτομέρειες για αυτήν (γλώσσα) αναπτύσσει στην ηλικία του δημοτικού και ύστερα (Menyuk, 1983 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991). Ο συνδυασμός των λέξεων που κάνει το παιδί κατά τα πρώτα 2 χρόνια της ηλικίας του έχει να κάνει με παρατηρήσεις του για αντικείμενα και ανθρώπους του κοντινού περιβάλλοντός, π.χ. παπούτσι, αυτοκίνητο, γάτα μπλούζα, μπάλα, μαμά (Nelson, 1973 & Φραγκουδάκη, 1987 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991). Πολύ αργότερα ξεκινούν να μιλούν για αντικείμενα που δεν βλέπουν. Λίγους μήνες αργότερα 2-2,5 ετών μιλάει για γεγονότα που συνέβησαν λίγες μέρες ή βδομάδες πριν (Sachs, 1979 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991).

Οι πρώτες προτάσεις του παιδιού δεν είναι πραγματικές. Αλλά σε ηλικία περίπου 2-3 ετών δημιουργούν προτάσεις με υποκείμενο, ρήμα, κατηγορούμενο. Σε ηλικία 3,5 με 5,5 χρονών σχηματίζουν πολύ μεγάλες προτάσεις. Αυτό που εντυπωσιάζει όμως σε αυτή την ηλικιακή ομάδα δεν είναι το μέγεθος των προτάσεων αλλά η σύνθεσή τους. Κάτι ακόμα που συναρπάζει πιο πολύ από όλα είναι το είδος των προτάσεων που σχηματίζει το παιδί. Δηλαδή σε ηλικία 3 με 5 ετών ξεκινούν να συνθέτουν ερωτήσεις (Πόρποδας, 1984 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991).

Επιπρόσθετα, κατά την διάρκεια της προσχολικής ηλικίας η γλώσσα γίνεται πιο σύνθετη, καθώς τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν αντιθετικές έννοιες, όπως π.χ. μεγάλο/μικρό, πάνω/κάτω, εγώ/εσύ, πολύ/λίγο, ψηλό/ κοντό κ.α. (de Villiers & de Villiers, 1979 & Φραγκουδάκη, 1987 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991).

Ακόμα, το νήπιο κατά την διάρκεια αυτής της ηλικίας (προσχολικής) συνειδητοποιεί στην πράξη τους κανόνες της γλώσσας, δηλαδή πιο συγκεκριμένα πότε πρέπει να μιλά, τι πρέπει να λέει και σε ποιον πρέπει να το λέει. Για να μπορέσει να μιλήσει αποτελεσματικά με τον συνομιλητή του (Bates, 1976 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991), έχει την ικανότητα να επιλέξει τα κατάλληλα γλωσσικά

στοιχεία ανάλογα με το ποιος είναι ο συνομιλητής του (ενήλικος ή συνομήλικος) (Φραγκουδάκη, 1987: 113-114 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991).

Είναι γεγονός ότι σε πρόσφατη μελέτη αποδείχτηκε, σε σχέση με παλαιότερες, ότι τα παιδιά ηλικίας από 3-5 ετών έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα να επικοινωνούν, να ξεχωρίζουν και να διορθώνουν μη σαφή μηνύματα. Παράλληλα υποστηρίζεται ότι τα νήπια έχουν στρατηγικές για την αντιμετώπιση των δυσκολιών κατανόησης καθώς και για να επιλύουν διάφορα προβλήματα (Revelle et al., 1983:662 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991).

Σύμφωνα με το Piaget (1965) το παιδί μαθαίνει την γλώσσα κάνοντας χρήση της σκέψης του. Επιπλέον, τονίζει ότι υπάρχουν δυο στάδια ομιλίας για τα παιδιά: το εγωκεντρικό και κοινωνικοποιημένο στάδιο. Η ομιλία των παιδιών είναι εγωκεντρική, καθώς όταν μιλούν, μιλούν δυνατά χωρίς να απευθύνονται σε κάποιον συγκεκριμένα. Η εγωκεντρική ομιλία διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες. Οι κατηγορίες αυτές είναι οι εξής: 1) **Επανάληψη**: Στο παιδί αρέσει να επαναλαμβάνει φθόγγους/λέξεις γιατί το χαροποιεί να τους/τις ακούει ξανά και ξανά. 2) **Μονόλογος**: Το παιδί μιλά στον εαυτό του μεγαλόφωνα. 3) **Παράλληλος ή συλλογικός μονόλογος**: Σε αυτή την περίπτωση το παιδί μιλά δυνατά μπροστά σε κάποιο άτομο, αλλά αυτό μπορεί να μην προσέχει και να μην απαντά.

Ο Vygotsky (1962, 1986) πιστεύει ότι ο εξωτερικός μονόλογος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των νοητικών και γλωσσικών ικανοτήτων. Ακόμα, αναφέρει ότι η σκέψη των παιδιών σχετίζεται με την εσωτερική ομιλία δηλαδή την συνομιλία με τον εαυτό του. Όσο τα παιδιά μεγαλώνουν και ωριμάζουν, η εγωκεντρική ομιλία μειώνεται.

(Κουτσοβάνου, 1991)

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΚΜΑΘΗΣΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Έχει παρατηρηθεί ότι το τελευταίο διάστημα,- μιλάμε περισσότερο για την απόκτηση της γλώσσας παρά για την εκμάθηση αυτής. Αυτό είναι αποτέλεσμα της επανάστασης που προκλήθηκε στο χώρο της γλωσσολογίας από την δουλειά του Αμερικανού γλωσσολόγου Noam Chomsky, το 1960.

Η βασική θέση του Chomsky για την ανάπτυξη των γνώσεων του παιδιού σε σχέση με την γλώσσα του, ήταν και είναι ότι είμαστε εφοδιασμένοι ενστικτωδώς για το τι είναι περίπου η ανθρώπινη γλώσσα και για το τι είδους σύστημα είναι. Επιπλέον, εικάζει ότι είμαστε από γεννησιμιού μας εξοπλισμένοι με μια ιδιαίτερη ευαισθησία για τα χαρακτηριστικά της γραμματικής της ανθρώπινης γλώσσας, τα οποία είναι παγκόσμια, που αυτό σημαίνει, ότι δεν είναι αποκλειστικά χαρακτηριστικά κάποιας συγκεκριμένης γλώσσας. Έτσι, λοιπόν, είναι δυνατόν να διακρίνουμε και να καταλαβαίνουμε τους τρόπους που αυτά τα χαρακτηριστικά φανερώνονται σε μια ανθρώπινη γλώσσα (Donaldson, 2001)

Είναι λοιπόν γεγονός,-ότι αυτή η άποψη δίνει πρωταρχικό ρόλο στην γραμματική. Πιο συγκεκριμένα, δίνεται έμφαση στον τρόπο με τον οποίο το παιδί, αρχίζοντας από τις γνώσεις του για την δομή της γλώσσας και για τους κανόνες που ρυθμίζουν τους τρόπους με τους οποίους οι λέξεις συνδυάζονται μεταξύ τους, καταλήγει στο σχηματισμό ολοκληρωμένων και αποδεκτών προτάσεων (Donaldson, 2001).

Το θέμα αυτό είχε απασχολήσει ελάχιστα τους ερευνητές της παιδικής γλώσσας μέχρι εκείνο τον καιρό, η δουλειά του Chomsky προκάλεσε απροσδόκητη αύξηση του ενδιαφέροντος για το συγκεκριμένο θέμα, με αποτέλεσμα για ένα σύντομο χρονικό διάστημα αγνοήθηκε κάθε άλλη πλευρά εκμάθησης της γλώσσας. Η έρευνα που οδήγησε σε αυτό το ενδιαφέρον,- φάνηκε ότι επιβεβαιώνει πρώτα την εικασία ότι τα παιδιά κατακτούν την γραμματική της γλώσσας σε αρκετά μικρή ηλικία. Αυτή η κατάκτηση βοηθά το παιδί να δημιουργήσει τους δικούς του τυποποιημένους κανόνες. Επιπρόσθετα, δόθηκε μεγάλη σημασία στο γεγονός ότι τα λάθη των παιδιών μερικές φορές μαρτυρούσαν την ύπαρξη κανόνων. Ακόμα αναφέρθηκε ότι ένα παιδί που λέει «I bringed it» έχει γενικεύσει κατά κάποιον τρόπο τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο ο αόριστος ενός ρήματος σχηματίζεται με την προσθήκη της κατάληξης – ed στον ενεστώτα. Το συγκεκριμένο λάθος συμβαίνει επειδή το παιδί εφαρμόζει αυτό

τον κανόνα σε όλες τις περιπτώσεις χωρίς να γνωρίζει ακόμα τις εξαιρέσεις. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι το λάθος αυτό δεν είναι απόρροια άμεσης μίμησης των ενηλίκων, καθώς είναι ένα λάθος που δύσκολα γίνεται (Donaldson, 2001).

Ένα εύρημα που παρουσιάζει ενδιαφέρον ενάντια προς την προηγούμενη θέση είναι το γεγονός ότι ορισμένες φορές τα παιδιά, ενώ στην αρχή χρησιμοποιούσαν τον σωστό τύπο «I brought», έπειτα για κάποιο χρονικό διάστημα τον εγκατέλειπαν, για να χρησιμοποιήσουν το λανθασμένο τύπο. Αυτό μας κάνει να συμπεράνουμε ότι η ενεργή συμμετοχή του παιδιού στην διαμόρφωση της γραμματικής είναι μια διαδικασία που παραγκωνίζει άλλους τομείς της μάθησης. Επιπλέον, οι ερευνητές που ασχολούνται με την παιδική γλώσσα αφιέρωσαν πολύ χρόνο να προσδιορίσουν την γραμματική που χρησιμοποιεί το παιδί σε κάθε στάδιο της ανάπτυξης του. Αυτό το κατάφεραν συγκεντρώνοντας τα λεγόμενα των παιδιών και προσπαθώντας να κατανοήσουν τους κανόνες που είχαν συντάξει αυτά (Donaldson, 2001).

Στη διάρκεια αυτής της μελέτης, δόθηκε λίγη προσοχή στο ερώτημα τι μπορεί το παιδί να εννοούσε με αυτά που έλεγε, και ακόμα λιγότερη στο κατά πόσο καταλάβαινε αυτά που έλεγαν οι άλλοι. Ήταν, ωστόσο, γεγονός ότι η κατανόηση προηγείται της ομιλίας. Αυτό έμοιαζε να είναι αυτονόητο και όλη η έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί το υποστήριζε.

Για να καταλάβουμε το πόσο σημαντική θεωρούνταν η έρευνα σχετικά με την γραμματική την προηγούμενη δεκαετία, πρέπει να μελετήσουμε τις θεωρίες που κυριαρχούσαν τότε σε άλλους τομείς της γνωστικής ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα, η παιδική γλώσσα πρέπει να μελετηθεί σε σχέση με την δουλειά του Piaget,- και την άποψή του ότι το παιδί κάτω των επτά ετών έχει περιορισμένες ικανότητες λογικής σκέψης. Παράλληλα, έχουμε παρατηρήσει ότι το παιδί προσχολικής ηλικίας, σύμφωνα με τον Piaget, δεν ξέρει πώς φαίνεται ένα αντικείμενο από μια άποψη διαφορετική από την δική του. Μερικά επιπλέον παραδείγματα αυτής της σκέψης,- είναι η εικασία ότι το παιδί πιστεύει ότι, αν αδειάσουμε το νερό ενός δοχείου σε ένα άλλο διαφορετικού σχήματος, τότε αλλάζει και η ποσότητα του νερού. Ακόμα το μικρό παιδί υποτίθεται ότι δεν μπορεί να αντιληφθεί αν ένα κόκκινο ξυλάκι είναι πιο μακρύ από ένα κίτρινο,- και αν το κίτρινο ξυλάκι είναι πιο μακρύ από ένα μπλε, τότε το κόκκινο ξυλάκι πρέπει να είναι το πιο μακρύ ξυλάκι, κ.λπ. (Donaldson, 2001).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 διεξήχθη ένας μεγάλος αριθμός ερευνών στην περιοχή της Γενεύης, οι οποίες κατέληγαν στο εξής συμπέρασμα: Το παιδί κάτω των 7 ετών είναι περιορισμένο νοητικά. Έχει αναπτύξει γρήγορα σημαντικές πραξιακές δεξιότητες,- και δεν μπορεί να θεωρηθεί σκεπτόμενο άτομο.

Οι απόψεις του Piaget (1960) και των συνεργατών του ότι το παιδί είναι γνώστης της γραμματικής δημιουργούσε σημαντικές αντιφάσεις. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριζαν ότι ήταν αδύνατον ένα παιδί που από την μία πλευρά μπερδεύεται σε πράγματα που για τον ενήλικα είναι ξεκάθαρα και απλά, και από την άλλη πλευρά να κατασκευάζει κανόνες για ένα τόσο σύνθετο σύστημα, όπως είναι η ανθρώπινη γλώσσα (Donaldson, 2001).

Η απάντηση του Chomsky (1965) στο συγκεκριμένο ερώτημα ήταν η εξής: «Το παιδί πρέπει να έχει μια ιδιαίτερα ειδικευμένη προδιάθεση για την κατανόηση ενός τέτοιου είδους συστήματος. Πρέπει δηλαδή να γεννιέται εφοδιασμένο με έναν μηχανισμό γλωσσικής απόκτησης»

Ο μηχανισμός γλωσσικής απόκτησης παρουσιάστηκε σαν ένα είδος κουτιού. Σε αυτό το κουτί (το κουτί αυτό θεωρείται ότι βρίσκεται στο κεντρικό νευρικό σύστημα αλλά όχι με την μορφή κουτιού) μεταφέρονταν με την βοήθεια της ακοής,- γλωσσικά δεδομένα που ήταν αποσπασματικά, κομμάτια από συζητήσεις που το παιδί άκουγε από τον περίγυρό του. Όμως, ο μηχανισμός γλωσσικής απόκτησης ήταν τόσο σύμφωνος με τα κύρια χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γλώσσας, ώστε από την είσοδο αυτών των τόσο ανεπαρκών δεδομένων ήταν ικανός να δημιουργήσει τους κανόνες γραμματικής. Επιπλέον, ήταν τόσο ευαίσθητος και καλά προετοιμασμένος, που μπορούσε να παράγει κατευθείαν τις σωστές υποθέσεις για το περιεχόμενο αυτών των κανόνων (Donaldson, 2001).

Την δεκαετία του 1930, του '40 και του '50 υπήρχε μια άποψη για το πώς μαθαίνεται η γλώσσα. Υπήρξαν ποικίλες αντιλήψεις της θεωρίας αυτής, η βασική όμως ήταν ότι μαθαίνουμε το νόημα μιας λέξης, όταν αυτή εμφανίζεται με το αντικείμενο που υπονοεί. Η γλώσσα γινόταν κατανοητή σαν ένα ευρύ δίκτυο από συγκρίσεις σε ξεχωριστά στοιχεία: μεμονωμένες λέξεις και μεμονωμένα πράγματα. Με αυτό τον τρόπο, η πορεία της εκμάθησης της γλώσσας ενός παιδιού δεν ήταν κάτι άλλο από την πορεία της διαμόρφωσης και σταθεροποίησης αυτών των συσχετισμών. Και μερικές φορές η αρχή της διαδικασίας αυτής εξηγούνταν με τον ακόλουθο τρόπο:

Όταν η μητέρα φροντίζει το παιδί της, δημιουργεί ήχους ανθρώπινης ομιλίας. Από την άλλη πλευρά το παιδί, έχει μια εγγενή τάση να παράγει άναρθρους ήχους. Κάποιοι από τους ήχους αυτούς, σιγά-σιγά θα πλησιάσουν εκείνους που παράγει η μητέρα του, οι οποίοι θα συνδεθούν με την ανακούφιση και την ικανοποίηση που προκαλεί η παρουσία της. Εν συνεχεία όλο και πιο πολύ θα παράγει αυτούς τους ήχους αντί τους άλλους του λεξιλογίου του- και βαθμιαία θα ανακαλύψει ότι αυτοί οι ήχοι ικανοποιούν τις ανάγκες του και ταυτόχρονα προκαλούν επιθυμητές αντιδράσεις στους γονείς του.

Οι ψυχολόγοι προσπάθησαν να εξηγήσουν την πλήρη ανάπτυξη της γλώσσας με όλο τον πλούτο και την ελαστικότητά της. Οι προσπάθειες κάποιες φορές ήταν αφάνταστα εφευρετικές. Έφτασαν σε κάποιες επιτυχίες που υπόσχονταν πολλά, αλλά στο τέλος απέτυχαν.

Η επανάσταση του Chomsky ήταν μια εξέγερση απέναντι σε αυτές. Επιπλέον, η επίθεση του Chomsky ενάντια στην σημασία που δινόταν στην εμπειρία, αποτέλεσε σύμβολο αυτής της εξέγερσης. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριζε ότι ένα παιδί που διαθέτει το μηχανισμό της γλωσσικής κατάκτησης χρειάζεται να έχει κάποια εμπειρία, μόνο για να θέσει σε λειτουργία διαδικασίες που στην συνέχεια θα εξαρτώνται από αυτή ελάχιστα.

Την χρονιά του 1972 ο John Macnamara έγραψε ένα άρθρο που αντιστρέφει το επιχείρημα του Chomsky για τον μηχανισμό γλωσσικής απόκτησης. Στη θέση αυτής της άποψης δηλαδή ότι τα παιδιά έχουν έναν μηχανισμό κατάκτησης της γλώσσας, ο οποίος είναι ειδικά καθορισμένος για την επεξεργασία της γλώσσας, με αποτέλεσμα η απόκτηση της γλώσσας να επιταχύνεται σε αντίθεση με άλλες λειτουργίες του εγκεφάλου, ο Macnamara αναφέρει ότι τα παιδιά μπορούν να μαθαίνουν την γλώσσα, επειδή ακριβώς κατέχουν ορισμένες άλλες βασικές δεξιότητες και ειδικότερα γιατί έχουν μια σημαντικά ανεπτυγμένη ικανότητα να κατανοούν ορισμένες καταστάσεις που περιλαμβάνουν άμεση και στιγμιαία ανθρώπινη αλληλεπίδραση (Donaldson, 2001).

Αναλυτικότερα για να κατανοήσουμε πώς ακριβώς γίνεται αυτό ας σκεφτούμε την ακόλουθη σκηνή. Μια Αγγλίδα κάνει παρέα με μια γυναίκα από την Αραβία, η οποία έχει δυο παιδιά ένα αγόρι 7 χρονών και ένα κοριτσάκι 13 μηνών. Η Αγγλίδα δεν μιλάει αραβικά, όπως και η γυναίκα από την Αραβία και ο γιός της δεν μιλούν αγγλικά.

Το κοριτσάκι πλησιάζει την Αγγλίδα και μετά επιστρέφει στην μητέρα του. Έπειτα γυρνά προς την Αγγλίδα σαν να θέλει να κατευθυνθεί πάλι προς αυτή. Όμως της χαμογελάει και δείχνοντας προς το αγόρι της λέει: «Πήγαινε στον αδερφό σου τώρα». Κατευθείαν το αγοράκι, καταλαβαίνει τι ακριβώς συμβαίνει, παρόλο που δεν γνωρίζει καμία λέξη στα αγγλικά, και απλώνει τα χέρια του. Το κορίτσι χαμογελάει, αλλάζει κατεύθυνση και προχωρά προς τον αδερφό της.

Είναι αναμφισβήτητη αλήθεια ότι αυτό που πρέπει να παρατηρήσουμε είναι ότι η πρόταση «Πήγαινε στον αδερφό σου τώρα» φαίνεται να προσαρμόζεται απόλυτα με το πρότυπο αλληλεπίδρασης. Όλοι όσοι έλαβαν μέρος κατανόησαν την κατάσταση, δηλαδή κατανόησαν τις προσπάθειες των άλλων. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η επικοινωνία μπορούσε να πραγματοποιηθεί και χωρίς την χρήση της γλώσσας και το νόημά της μπορούσε εύκολα να φανεί μέσα στα πλαίσια του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Ήταν φανερό τι εννοούσαν οι συγκεκριμένοι άνθρωποι.

Είναι γεγονός ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει κάποιο είδος συνειρμού, ο οποίος βοηθά στην επεξήγηση του τι συμβαίνει. Είναι πιθανό να εικάσουμε τι σημαίνουν οι λέξεις, επειδή συνδέονται με κάποια μη γλωσσικά στοιχεία.

Σύμφωνα με την παλιά θεωρία, οι συνειρμοί παράγονταν τελείως μηχανικά, με τρόπους αυτόματους. Αποτελούσαν τους συνδέσμους απομονωμένων στοιχείων. Το άτομο, στο οποίο αναπτύσσονταν αυτοί οι σύνδεσμοι, ήταν παθητικός δέκτης. Κάτι συνέβαινε σ' αυτόν και αυτό είχε ως αποτέλεσμα το συνειρμό ανάμεσα στην λέξη και στο αντίστοιχο πράγμα (Donaldson, 2001).

Η νεότερη επεξήγηση εμφανίζει περισσότερες διαφορές σε αντίθεση με την προηγούμενη. Η κύρια θέση αυτή την φορά είναι η κατανόηση του νοήματος δηλαδή η ικανότητα να κατανοείς τα πράγματα και πάνω από όλα να κατανοείς τις πράξεις των ανθρώπων. Από αυτή την πλευρά, είναι η ικανότητα του παιδιού να δίνει

ερμηνείες σε καταστάσεις που κάνουν εφικτή, μέσα από ενεργητικές διαδικασίες ελέγχου υποθέσεων και εξαγωγής συμπερασμάτων, τη γνώση της γλώσσας.

Για να αποδεχτούμε αυτή την εξήγηση πρέπει να ικανοποιείται μια σημαντική προϋπόθεση. Το παιδί πρέπει να είναι ικανό να καταλήγει σε λογικά συμπεράσματα. Γιατί δεν ισχύει πλέον ο ισχυρισμός ότι το παιδί κατά την εκμάθηση της γλώσσας χρησιμοποιεί δεξιότητες ειδικά προσαρμοσμένες σ' αυτό το έργο. Ενώ η εκμάθηση της γλώσσας φαίνεται τώρα να είναι συνδεδεμένη με όλες τις διαδικασίες της μάθησης.

(Donaldson, 2001)

Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΑΠΟ ΠΛΕΥΡΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Είναι γεγονός ότι δεν ξέρουμε συγκεκριμένα με ποιο τρόπο αναπτύσσεται η ανθρώπινη γλώσσα. Ωστόσο, παρατηρείται να εξαρτάται από την ωρίμανση των νευρικών κυττάρων, τα οποία θα δεχθούν τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος. Τα ερεθίσματα όμως του περιβάλλοντος είναι ανούσια, εάν δεν υπάρχουν οι κατάλληλοι υποδοχείς, δηλαδή οι νευρώνες, για να τα δεχτούν και να δώσουν κάποια σημασία.

Παρόλα αυτά, για να υπάρχει μια αρμονική γλωσσική ανάπτυξη, θα πρέπει να έχουμε μια φυσιολογική ανάπτυξη των λειτουργικών και νευροψυχολογικών συστημάτων. Τέτοια συστήματα είναι: το ακουστικό, το οπτικό, το σωματο – αισθητικό, το κινητικό και άλλα ανώτατα λειτουργικά και ολοκληρωμένα νευροσυστήματα. Αυτό συμβαίνει, επειδή, όταν ένα παιδί μαθαίνει την γλώσσα, πρέπει να έχει την δυνατότητα να ακούει τις ποικιλίες στους ήχους ομιλίας. Ακόμα, να είναι ικανό να παρατηρεί τις κινήσεις του ομιλητή και να διαισθάνεται την συγκινησιακή χροιά που συνοδεύει την γλωσσική έκφραση (Καραπέτσας, 1989).

Είναι αναμφισβήτητη,- αλήθεια,- ότι η γλωσσική ανάπτυξη του νηπίου είναι ολοκληρωμένη φυσιολογικά και λειτουργικά, μόνον όταν υφίστανται τρεις δομικοί μηχανισμοί: 1) ο Φωνολογικός 2) ο Συντακτικός και 3) ο Σημασιολογικός.

Με την έννοια της φωνολογικής ανάπτυξης εννοούμε ότι το παιδί έχει την ικανότητα να διακρίνει, να κατανοεί και να παράγει τους συνδυασμούς ήχων ομιλίας (Πόρποδας, 1985 ό.α στο Καραπέτσας, 1989). Επιπλέον, ότι έχει κατακτήσει τις γνώσεις των βασικών δομικών στοιχείων της γλώσσας, που ονομάζονται *φωνήματα*. Τα φωνήματα είναι οι βασικές ηχητικές μονάδες μιας γλώσσας και με τον συνδυασμό τους γίνεται παραγωγή λέξεων (Πόρποδας, 1985 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989). Η λέξη π.χ. ΠΑΝΩ- διαθέτει τέσσερα φωνήματα. Επιπρόσθετα, οι συνδυασμοί δύο ή περισσότερων φωνημάτων δημιουργούν ακουστικά σύνολα με περιεχόμενο σημασιολογικό. Αυτά αποκαλούνται *μορφήματα*. Ο συνδυασμός λοιπόν των τεσσάρων φωνημάτων (Π), (Α), (Ν), (Ω), σχηματίζει το μόρφημα «ΠΑΝΩ».

Το νεογέννητο μωρό ακούει την γλώσσα και σταδιακά ξεκινά να την καταλαβαίνει. Αναπτύσσεται μια «εσωτερική γλώσσα» και μια «μη λεκτική επικοινωνία». Ωστόσο, εκφράζεται με την κίνηση, με κραυγές και με εκφράσεις του προσώπου του. Αυτό είναι το πρώτο σύστημα σηματοδότησης της μη λεκτικής επικοινωνίας (Luria and Yudovich, 1971 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989).

Ακολούθως, το κλάμα μπορεί να είναι η αρχή της γλωσσικής έκφρασης (Παρασκευόπουλος, 1985 & Πόρποδας, 1985 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989). Από την άλλη πλευρά το κλάμα με τις διάφορες αποχρώσεις του,- δεν είναι η μοναδική φωνολογική παραγωγή του νηπίου, αλλά ταυτόχρονα παρατηρούνται και άλλα διαφορετικά γουργουρίσματα, ευχάριστες φωνούλες, που δεν είναι ωστόσο λέξεις, δεν έχουν γλωσσική σημασία. Είναι δύσκολο να χαρακτηρίσουμε τα φωνήματα, αλλά μπορεί για το παιδί να είναι σημαντικό τόσο συναισθηματικά όσο και κοινωνικά (Παρασκευόπουλος, 1985 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989).

Η ηλικία των 4-6 μηνών είναι καίριας σημασίας για την φωνολογική ανάπτυξη του παιδιού. Πλέον γίνονται με συστηματικό τρόπο οι κραυγές, το κλάμα, τα γουργουρίσματα και οι ευχάριστες φωνούλες. Το γλωσσικό αυτό φαινόμενο φαίνεται να υφίσταται και στα κωφά παιδιά κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (Wikes, 1976 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989).

Στην ηλικία των 8-9 μηνών η γλώσσα του νηπίου εμφανίζει ιδιόρρυθμα φωνολογικά σύνολα. Δηλαδή οι ήχοι που παράγουν είναι ασυνάρτητοι με κάποιο ρυθμό και τονισμό. Η φωνολογική παραγωγή είναι πιο συστηματική, αλλά ακόμα αρκετά παράξενη, που μπορεί να κατανοηθεί μόνο από τα πρόσωπα του κοντινού περιβάλλοντος του παιδιού. Επιπλέον, το παιδί σιγά- σιγά ξεκινά να συνοδεύει τις δράσεις/ενέργειές του με γλωσσικές εκφράσεις και βαθμιαία αναπτύσσει ένα «δεύτερο σύστημα σηματοδότησης».

Παράλληλα, γύρω στους 10-12 μήνες, παρατηρείται η εμφάνιση της «πρώτης λέξης» ή της «πρώτης αρθρούμενης φωνολογικής παραγωγής». Πιο συγκεκριμένα, αναπτύσσεται η αντίληψη και η παραγωγή ήχων ομιλίας. Το παιδί ξεκινά να κατανοεί με ποιο τρόπο θα χρησιμοποιήσει τους φωνολογικούς κανόνες της μητρικής του γλώσσας. Εξελίσσει,- σημαντικά την ακουστική – δεκτική γλώσσα. Ακολούθως, το λεξιλόγιο του παιδιού αναπτύσσεται με γρήγορο ρυθμό. Πρώτα υλοποιείται η κατανόηση των φωνολογικών μονάδων και ύστερα η παραγωγή τους. Επίσης,- η ομιλία τους αλλάζει ως προς τον τονισμό και το ρυθμό με βάση την συναισθηματική κατάσταση, την ηλικία και το φύλο του παιδιού. Έχει παρατηρηθεί ότι το παιδί παράγει πρώτα τα φωνήεντα και έπειτα τα σύμφωνα (Πόρποδας, 1985 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989). Δηλαδή πρώτα κατακτά τους ήχους που παράγονται στο πίσω μέρος του στόματος και στην συνέχεια αυτούς που αρθρώνονται στο μπροστινό. Ο μέσος όρος παραγωγής λέξεων που αναπτύσσεται ανά ηλικία παιδιού είναι: στους 12 μήνες παράγει 3 λέξεις, στους 18 παράγει 22, στους 30 παράγει 446 και κοντά στην ηλικία των 7 ετών παράγει 3.000 λέξεις. Καταληκτικά, όλες οι έρευνες (Πόρποδας, 1985 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989) υπογραμμίζουν την υπεροχή των κοριτσιών σε αντίθεση με τα αγόρια στην γλωσσική ανάπτυξη και γενικά σε όλες τις γλωσσικές δεξιότητες. Η φωνολογική ανάπτυξη του παιδιού ολοκληρώνεται κατά την είσοδο του στο σχολείο.

Έως την ηλικία των 7 χρονών η ακουστική – δεκτική γλώσσα έχει εξελιχθεί. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει αρκετά καλή ακουστική αντίληψη των λέξεων και η επακόλουθη επανάληψη τους. Είναι μια περίοδος που αναπτύσσεται η έκφραση και το λεξιλόγιο ενός παιδιού.

Η οπτική- δεκτική γλώσσα αναπτύσσεται στην ηλικία των 6 ετών. Όταν το παιδί ξεκινήσει την φοίτηση του στο σχολείο, το παιδί θα πρέπει να μάθει να διακρίνει τη γραπτή μορφή της γλώσσας του. Επιπρόσθετα, με την ανάγνωση αναπτύσσεται και η οπτική εκφραστική της γλώσσας. Η ανάγνωση συγκαταλέγεται στους δεκτικούς μηχανισμούς, γιατί, για να γράψει ένα παιδί, χρειάζεται να μετατρέψει την γλωσσική ιδέα σε μια προφορική λέξη, στην συνέχεια να την αναλύσει φωνολογικά και να την παρουσιάσει κινητικό – γλωσσικά σε μορφή κατανοητή από τα άλλα μέλη της κοινωνίας του.

Στην συντακτική ανάπτυξη το παιδί ανακαλύπτει τους κανόνες δομής των λέξεων σε προτάσεις (Πόρποδας, 1985 ό.α. στο Καραπέτσας 1989). Με αυτό το μηχανισμό το παιδί θα πρέπει να τοποθετήσει τις λέξεις με τέτοιο τρόπο, που η δομή της πρότασης να βγάζει κάποιο νόημα. Η κατάκτηση της γνώσης της σύνταξης είναι σημαντική προϋπόθεση, για να μπορεί να μιλάει ή να γράφει κάποιος σωστά τις προτάσεις.

Η κατάκτηση των συντακτικών μηχανισμών της γλώσσας από το παιδί γίνεται με βαθμιαίο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, δηλαδή, υπάρχει μια προοδευτική ανάπτυξη που ακολουθεί την παρακάτω πορεία:

1. *Το ολοφραστικό στάδιο* ξεκινάει από την γέννησή του μέχρι τους 12 μήνες. Κατά την διάρκεια αυτού του σταδίου, το σημαντικότερο συμβάν είναι η παραγωγή της πρώτης λέξης του παιδιού. Αυτή η πρώτη λέξη έχει πολλές σημασίες, π.χ. όταν λέει «μπαμπά» μπορεί να εννοεί τον πατέρα του ή ότι τον αναζητά ή ότι χαίρεται όταν τον βλέπει ή ακόμα μπορεί να εννοεί και το αντίθετο. Ο λόγος είναι συγκριτικός και η αντίληψη των πραγμάτων από ένα παιδί αυτής της ηλικίας γίνεται με τρόπο συγκριτικό. Πιο αναλυτικά, δηλαδή, το παιδί ενδιαφέρεται για πράγματα πιο μεγάλα. Οι λεπτομέρειες το (παιδί) αφήνουν παγερά αδιάφορο (Κρασσανάκης, 1987 ό.α. στο Καραπέτσας, 1989). Οι πρώτες λέξεις που λένε τα παιδιά είναι ουσιαστικά, επίθετα ή ακόμα και λέξεις που τις χρησιμοποιούν με την έννοια του κατηγορούμενου.
2. *Το μεταβατικό στάδιο* αρχίζει από 12 έως 18 μηνών. Κοντά στους 18 μήνες, το παιδί παράγει προτάσεις δύο ή και περισσότερων λέξεων. Ακόμα μπορεί να εκφραστεί με δύο λέξεις αλλά ανάμεσά τους υπάρχουν κενά, όπως π.χ. «μπαμπά κει» που σημαίνει ότι ο μπαμπάς του είναι λίγο πιο πέρα από αυτό.

3. Το στάδιο των προτάσεων των δύο λέξεων γίνεται από 18 έως 20 μηνών. Ανάμεσα στους 18 έως 20 μήνες αρχίζει η συντακτική δομή της γλώσσας του νηπίου, δηλαδή ξεκινά η γλωσσική του ανάπτυξη. Οι προτάσεις που σχηματίζει αποτελούνται από δύο λέξεις, οι οποίες είναι συνήθως ουσιαστικά, ρήματα και επίθετα. Σε αυτή την ηλικία οι προτάσεις που δημιουργούν είναι απλές και σύντομες, γι' αυτό και ο λόγος τους λέγεται «τηλεγραφικός».
4. Το στάδιο των προτάσεων 3 λέξεων συμβαίνει από 20 έως 36 μηνών. Σε αυτό το στάδιο το νήπιο σχηματίζει προτάσεις τριών λέξεων, οι οποίες είναι πιο σύνθετες και πιο μεγάλες από τα παραπάνω στάδια. Η θέση των λέξεων που χρησιμοποιεί χαρακτηρίζεται από μία συντακτική και σημασιολογική σχέση, όπως π.χ. «Γιάννης παίρνει αρκουδάκι» όπου υπάρχει: Υποκείμενο, Ενέργεια, Αντικείμενο ή «Μαμά κάθεται καρέκλα» όπου έχουμε: Υποκείμενο, Ενέργεια/παθητική, Αντικείμενο. Το παιδί σε αυτή την ηλικία μαθαίνει να χρησιμοποιεί με σωστή σειρά τις λέξεις μέσα σε μία πρόταση. Ξεκινάει να μαθαίνει τις πτώσεις των λέξεων καθώς και την έννοια του αριθμού και της ποσότητας. Επιπλέον, ανάλογα με την ηλικιακή ανάπτυξη τους αυξάνεται ο μέσος όρος του αριθμού των λέξεων στις προτάσεις τους.
5. Η περίοδος συντακτικής ανάπτυξης από την ηλικία των 3 έως 6 ετών. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου παρατηρείτε ταχύτερη πρόοδος στην γλωσσική εξέλιξη στον τομέα της κατανόησης και της ομιλίας (Waters et col. 1988, Callivan, 1987, Marks et col. 1987, Massaro, 1984, Stelmack et col. 1988 ó.α. Καραπέτσας, 1989).

Η συντακτική ανάπτυξη του παιδιού διακρίνεται από γλωσσικούς μετασχηματισμούς. Τα παιδιά δηλαδή θέτουν ερωτήσεις του τύπου «ποιος», «πού», «γιατί», «τι», «πώς», μπορούν να εκφραστούν ακόμα με αρνητικές προτάσεις.

Επιπρόσθετα, το παιδί συνεχίζει να αναπτύσσεται συντακτικά για πολλά χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, λοιπόν, δεν μπορούμε να μιλάμε για συντακτική ολοκλήρωση, αν δεν υπάρχει συμφωνία υποκειμένου-ρήματος καθώς και των πτώσεων, των καταλήξεων των λέξεων και όλων των υπόλοιπων γλωσσικών στοιχείων.

Σπουδαίο ρόλο στην συντακτική ανάπτυξη του παιδιού,- διαδραματίζει η μίμηση της γλώσσας των γονέων από το παιδί, η ομιλία των γονιών και ο ρόλος του ίδιου του παιδιού.

Μέσα από την διαδικασία της σημασιολογικής ανάπτυξης το παιδί κατανοεί την έννοια και σημασία των λέξεων,- ή το εννοιολογικό περιεχόμενο της γλώσσας . Η σημασιολογική ανάπτυξη του παιδιού ξεκινάει από την γέννηση του μέχρι τα βαθιά γεράματα.

Με τον όρο σημασιολογική ανάπτυξη εννοούμε ότι στο παιδί γίνεται:

- i. Εμπλουτισμός λεξιλογίου. Δηλαδή το παιδί όταν βρίσκεται στην ηλικία των 10 μηνών γνωρίζει 1 λέξη, στους 24 μήνες 272 λέξεις, 4 χρονών 1.540 λέξεις, και 6 χρονών 2.562 λέξεις.
- ii. Κατάκτηση της έννοιας που ταιριάζει στην κάθε λέξη.
- iii. Απόκτηση της γνώσης για τις σχέσεις μεταξύ των εννοιών των λέξεων και
- iv. Απόκτηση της έννοιας της δομής των προτάσεων.

Η γλωσσική κατάκτηση του νηπίου επηρεάζεται από την φυσιολογική λειτουργική ανάπτυξη του οπτικού, ακουστικού και ακουστικού συστήματος. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούμε να έχουμε και τις ανάλογες αντιλήψεις, την γλωσσική αφαίρεση, την κατανόηση, την μίμηση και την κινητικο-λεκτική έκφραση. Η συμμετοχή του εγκεφάλου χρειάζεται για να λειτουργούν ομαλά όλες αυτές οι γλωσσικές δραστηριότητες. Παράλληλα, όλες οι συμπεριφορές του παιδιού, όπως να μαθαίνει να μιλάει και να γράφει ελέγχονται από συγκεκριμένα πεδία του εγκεφάλου.

(Καραπέτσας, 1989)

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ- ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΙ ΕΠΙΡΕΑΖΕΤΑΙ Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ;

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν τα πράγματα οι γονείς και η οικογένεια ενός παιδιού επηρεάζει σημαντικά τη δόμηση των αναγνωστικών συνηθειών κατά την διάρκεια της προσχολικής ηλικίας.

Παρατηρείται ότι:

- Από την περίοδο που γεννιέται ένα παιδί ξεκινά να γνωρίζει και να κατακτά τη γλώσσα που μιλάνε στο κοντινό του περιβάλλον.
- Σημαντικό ρόλο παίζει η ανάπτυξη του νηπίου, πριν ξεκινήσει το σχολείο. Ο ρόλος του δασκάλου θεωρείται ενισχυτικός της εξέλιξης που έχει συντελεστεί στο σπίτι.
- Από έρευνες έχει αποδειχθεί ότι πολύ πριν το παιδί εισαχθεί στην τυπική διδασκαλία, έχει την ικανότητα να χρησιμοποιεί τον προφορικό λόγο και να διερευνά και τις χρήσεις του γραπτού λόγου.
- Τα παιδιά μαθαίνουν την γλώσσα που χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους, όταν έρχονται σε επαφή με ενήλικα άτομα.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥ

Γραμματισμός: Με τον όρο γραμματισμό εννοούμε την ικανότητα του ατόμου να λειτουργεί αποτελεσματικά σε ένα ευρύ φάσμα επικοινωνιακών καταστάσεων και κοινωνικών περιστάσεων, κάνοντας χρήση κειμένων γραπτού λόγου καθώς και μη γλωσσικά κείμενα. (Μητσικοπούλου, 2001:209/ Σωφρόνης Χατζησαββίδης, 2002).

Λειτουργικός Γραμματισμός: Με τον όρο λειτουργικό γραμματισμό εννοούμε τη βασική γνώση και τις δεξιότητες που σχετίζονται με την ανάγνωση και την γραφή και με αυτό τον τρόπο το άτομο μπορεί να εμπλακεί σε δραστηριότητες που απαιτούν γραμματισμό με σκοπό να ανταπεξέλθει αποτελεσματικά στην ομάδα ή στην κοινότητα του. (Πετκοπούλου Ελπινίκη, 10^ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρίας Κύπρου).

Αναδυόμενος Γραμματισμός: Με την έννοια του αναδυόμενου γραμματισμού εννοούμε όλες τις στάσεις, τις γνώσεις και τις δεξιότητες που σχετίζονται με την αποκωδικοποίηση του γραπτού λόγου και την κατανόηση του μηνύματος του, καθώς και την παραγωγή κωδικοποιημένων μηνυμάτων κατά την περίοδο της προσχολικής ηλικίας. (Στελλάκης, 2007).

Παρατηρείται ότι:

- Ο Γραμματισμός είναι μια διαδικασία κοινωνική, που σχετίζεται με τον σωστό χειρισμό των συμβολικών εργαλείων, με σκοπό την αποτελεσματικότητα στην κοινωνική ζωή του παιδιού.
- Η έννοια του αναδυόμενου γραμματισμού έχει να κάνει με τις πρόσφατες αντιλήψεις και ιδέες,- που υπάρχουν,- για τον τρόπο κατάκτησης του προφορικού και του γραπτού λόγου από τα παιδιά.

- Έρευνες επισημαίνουν- ότι ο γραμματισμός επεκτείνεται φυσικά στα παιδιά και αυτό συμβαίνει μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση στο πλαίσιο ενός εγγράμματος περιβάλλοντος.
- Ο γραμματισμός δεν αναπτύσσεται με έναν συγκεκριμένο, συστηματικό τρόπο αλλά ούτε και διδακτικό. Αντιθέτως αναδύεται ως ανταπόκριση στην έντυπη μορφή του λόγου που βρίσκει στο κοινωνικό του περιβάλλον, στο οποίο ξεκινά να πειραματίζεται.
- Η συμμετοχή του παιδιού σε δραστηριότητες γραμματισμού σταδιακά το καθιστούν εγγράμματο.
- Σχεδόν όλα τα παιδιά που ζουν στις Δυτικές κοινωνίες έχουν αρκετές εμπειρίες γραμματισμού στο άμεσο περιβάλλον τους.
- Ο γραμματισμός επίσης σχετίζεται με την αναγνώριση των αριθμών και των βασικών μαθηματικών συμβόλων που βρίσκονται σε ένα κείμενο.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

- Η πορεία προς τον γραμματισμό είναι συνεχής, ξεκινά και αναπτύσσεται από πολύ νωρίς στην ζωή του ατόμου.
- Ο γραμματισμός περιλαμβάνει την αναγνώριση των αριθμών και των βασικών μαθηματικών συμβόλων που υπάρχουν στα κείμενα.
- Η ανάδυσή του προέρχεται από το ίδιο το παιδί και ενισχύεται από την αλληλεπίδραση του με ενήλικα άτομα από το περιβάλλον του.
- Η οικογένεια είναι αναμφισβήτητα το πρώτο και το ουσιαστικότερο περιβάλλον που αναπτύσσεται ο γραμματισμός.

(Στελλάκης, 2007)

ΑΝΑΛΥΣΗ-ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ως *γραμματισμό* ορίζουμε την ικανότητα του ατόμου να ανταπεξέλθει σε μια ποικιλία επικοινωνιακών καταστάσεων και κοινωνικών περιστάσεων είτε μέσα από την χρήση του γραπτού λόγου είτε μέσα από την χρήση του προφορικού. Ο Γραμματισμός περιλαμβάνει κάθε αποτελεσματική συμμετοχή στην κοινωνική διαδικασία. Ακόμα, σχετίζεται με την απόκτηση της κριτικής, κοινωνικής και πολιτικής συνειδητοποίησης και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εστίαση της ανάγνωσης του κόσμου. Επιπρόσθετα, περιλαμβάνει την ένταξη της ομιλίας, της ακρόασης της κριτικής σκέψης στην ανάγνωση και στην γραφή. Ο λειτουργικός Γραμματισμός εξελίσσεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου. Αυτός αναδύεται με φυσικό τρόπο σε όλα τα παιδιά μέσα από την διαδικασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο ενός εγγράμματος περιβάλλοντος (Goodman, 1980 ό.α. στο Στελλάκης, 2007).

Στην πραγματικότητα οι γονείς είναι οι πρώτοι δάσκαλοι για τα παιδιά. Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μαθαίνουν την γλώσσα που χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους μέσα από την επαφή τους με ενήλικα άτομα. Επιπλέον, τα περισσότερα παιδιά στον δυτικό κόσμο αποκτούν γνώσεις πολύ νωρίς σχετικά με τον προφορικό λόγο και στην συνέχεια το γλωσσικό σύστημα επικοινωνίας μέσα από την αλληλεπίδραση τους με το οικογενειακό και ευρύτερο περιβάλλον. Είναι γεγονός ότι η πρώιμη έκθεση και η συμμετοχή του ατόμου σε δραστηριότητες γραμματισμού στην οικογένεια είναι ένας από τους κυριότερους δείκτες ανάπτυξης της μη τυπικής εκπαίδευσης. Ο οικογενειακός Γραμματισμός μπορεί να περιλαμβάνει τομείς όπως την ανάγνωση (περιοδικών, εφημερίδων, λογαριασμών κ.τ.λ.) την γραφή (λίστα για ψώνια, menu εστιατορίων, επιταγές, επιστολές κ.τ.λ.) (Campbell, 1998 ό.α. στο Στελλάκης, 2007), ευκαιρίες και διαθέσιμα πολλά υλικά για ζωγραφική και γράψιμο καθώς και την ύπαρξη πολλών βιβλίων στο σπίτι. Επίσης, περιέχει επισκέψεις σε βιβλιοθήκες, δυνατότητες ελεύθερης επιλογής βιβλίων και κοινές αναγνωστικές δραστηριότητες γονέα – παιδιού. Συνεπώς, υπάρχει μια ποικιλότητα ευκαιριών στο περιβάλλον της οικογένειας που προσφέρουν την δυνατότητα στα παιδιά να παίρνουν μέρος σε δραστηριότητες γραμματισμού. Ακόμα, ένα οικογενειακό περιβάλλον πλούσιο σε ερεθίσματα γραπτού λόγου τα οποία είναι κατανοητά από το νήπιο, πέρα από το γεγονός ότι προξενεί το ενδιαφέρον του για αναζήτηση και πειραματισμό, προάγει και την αυτοπεποίθηση του. Αυτό έχει ως συνέπεια την καλλιέργεια της κριτικής διερεύνησης των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων.

Σύμφωνα με τον Bus(ό.α. στο Στελλάκης, 2007) οι γονείς που διαβάζουν από πολύ νωρίς στα παιδιά, τους μεταλαμπαδεύουν το ενδιαφέρον τους για τα βιβλία και συνεπώς την ανάδυση του γραμματισμού, το οποίο μπορεί να συνεχιστεί καθόλη την διάρκεια της παιδικής του ηλικίας. Συμπερασματικά, αυτό που παίζει σημαντικό ρόλο στο να ενδιαφερθεί το παιδί για τα βιβλία και να τα χρησιμοποιεί στην καθημερινότητα του, είναι ο γονιός.

Η συχνότητα ανάγνωσης βιβλίων έχει θετική επίδραση στα μικρά παιδιά, αν μέσα από την σχέση γονέα – παιδιού μπορεί να ενεργοποιηθεί το γνωστικό και συναισθηματικό κεφάλαιο (Wells, 1987:144 ό.α. στο Στελλάκης, 2007).

Συνεπώς, είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η οικογένεια διαδραματίζει σημαντικό ρόλο κυρίως ως προς την αλληλεπίδραση των παιδιών με τους γονείς, και πιο συγκεκριμένα, όταν το οικογενειακό περιβάλλον είναι πλούσιο σε γραπτό λόγο. Ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούν τον γραμματισμό, η σημαντικότητα της παρέμβασης του γονέα από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του παιδιού καθώς και για όλη του τη σχολική περίοδο έχει σημειωθεί πολλές φορές και από πολλούς. Μέσω λοιπόν των επαναλαμβανόμενων αλληλεπιδράσεων με τους γονείς, όπως είναι η κοινή ανάγνωση βιβλίων, τα παιδιά αναπτύσσουν μια εικόνα για τους γονείς τους που επηρεάζει τις προσδοκίες τους, τις απαντήσεις, καθώς και τις μελλοντικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους, πράγμα που συνδέεται με την θεωρία της προσκόλλησης. Με την έννοια της προσκόλλησης αναφερόμαστε στον συναισθηματικό δεσμό που δημιουργείται ανάμεσα σε ένα βρέφος και στους γονείς του, ως αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης που συμβαίνει από πολύ νωρίς στην ζωή. Αποδεχόμενοι επομένως την πολυπλοκότητα και την σπουδαιότητα του γονέα και του παιδιού και την σύνδεση της με άλλα αναπτυξιακά οφέλη, η σχέση μεταξύ της προσκόλλησης που αναπτύσσει το παιδί και την αλληλεπίδραση κατά την διάρκεια της κοινής ανάγνωσης βιβλίων, έχει αποκτήσει μεγάλο ενδιαφέρον στο ζήτημα του γραμματισμού. Ακόμα, έχει τονιστεί από ειδικούς επιστήμονες η σπουδαιότητα των γονέων κατά την εξελικτική πορεία του γραμματισμού των παιδιών. Αυτοί οι επιστήμονες υποστηρίζουν επίσης ότι:

- 1) Το κλίμα αποδοχής, αγάπης και στοργής που υπάρχει μες την οικογένεια είναι η βασικότερη προϋπόθεση για κάθε είδους μάθηση (Juleibo, 1985, Tizard & Hughes 1984 ό.α. στο Στελλάκης, 2007).
- 2) Στο σπίτι πρέπει να υπάρχει μια ποικιλία δραστηριοτήτων στις οποίες θα συμμετέχει το παιδί και αυτό θα έχει ως συνέπεια την απόκτηση γνώσεων μέσα από διαφορετικές καταστάσεις που συμβαίνουν στην καθημερινότητα.
- 3) Η επίδειξη της χαράς και της ικανοποίησης από την πλευρά των γονέων προς το παιδί, ενθαρρύνοντάς το και ενισχύοντας την αυτοπεποίθησή του, το ωθούν αυτόματα για περαιτέρω αναζητήσεις.

Καταληκτικά, στις μέρες μας στις σύγχρονες κοινωνίες σχεδόν όλες οι οικογένειες κατά την διάρκεια των καθημερινών τους ενασχολήσεων τους δίνουν πολλές ευκαιρίες γραμματισμού. Επομένως, σε κάθε οικογένεια ανεξαρτήτως της συνειδητής ή μη στάσης των γονιών, καθημερινώς γίνεται ένα πλήθος δράσεων, που έχουν σχέση με την γραφή, την ανάγνωση, δράσεις που επηρεάζουν αρκετά τα μικρά παιδιά.

(Στελλάκης, 2007)

ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΩΣ ΠΡΟΤΥΠΟ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Είναι αναμφισβήτητα αποδεκτό ότι η άποψη που οικοδομούν τα παιδιά για την ανάγνωση σχετίζεται με την ποσότητα και την ποιότητα των αναγνωστικών εμπειριών που προσλαμβάνουν από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Οι εμπειρίες που αποκτούν βοηθούν στην οικοδόμηση της γνώσης,- η οποία ταυτίζεται με την συνειδητοποίηση του γραπτού λόγου. Όταν η οικογένεια και το ευρύτερο κοινωνικό – πολιτιστικό περιβάλλον που μεγαλώνουν τα παιδιά τα εμπλέκουν σε δραστηριότητες και διεργασίες μέσα από τις οποίες θα λάβουν σαφείς πληροφορίες για την κατανόηση της λειτουργίας του γραπτού λόγου, θα καταλήξουν ευκολότερα στην κατάκτηση της αναγνωστικής δεξιότητας.

Σύμφωνα με τον Taylor (1983) στις δυτικές κοινωνίες τα παιδιά τυχαία ή σκόπιμα έρχονται σε επαφή με πολλές αναγνωστικές εμπειρίες. Επιπλέον, το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνουν ελέγχεται απόλυτα από τον γραπτό λόγο, γιατί σε κάθε σπίτι, ακόμα και αν δεν έχουν φροντίσει -τον τομέα του βιβλίου, ωστόσο υπάρχουν περιοδικά, φυλλάδια, εφημερίδες, κατάλογοι, λογαριασμοί και άλλα έντυπα που φέρνουν το παιδί σε επαφή με τη γραπτή μορφή της γλώσσας.

Καίριας λοιπόν σημασίας είναι για το παιδί ο τρόπος που αντιμετωπίζει η οικογένεια την αναγνωστική διαδικασία. Η σχέση που έχουν οι γονείς με το βιβλίο καθώς και η αναγνωστική στάση των οικογενειακών προσώπων,- θα διαμορφώσουν τις απόψεις του για το βιβλίο και για το διάβασμα, ως μελλοντικό αναγνώστη (Wells, 1987:144 ό.α. στο Στελλάκης, 2007). Και αυτό, γιατί το παιδί ενστερνίζεται το θετικό πρότυπο και σχηματίζει ανάλογες συμπεριφορές.

Η ανάγνωση παραμυθιών/ ιστοριών/ και η έννοια της ανάγνωσης

Κύριο ρόλο στην αναγνωστική διαδικασία για τα παιδιά μικρής ηλικίας είναι η ανάγνωση παραμυθιών και ιστοριών. Η κοινή ανάγνωση ιστοριών ανάμεσα στον γονιό και το παιδί είναι μια σπουδαία πτυχή του γραμματισμού. Η διαδικασία αυτή έχει γίνει συνήθεια της οικογένειας και έχει ενσωματωθεί στην καθημερινότητα των νέων (σύγχρονων) οικογενειών. Η ανάγνωση ιστοριών είναι ένας τρόπος ευχαρίστησης. Μέσα από την διαδικασία της ανάγνωσης παραμυθιών και ιστοριών στα παιδιά καθώς και η επακόλουθη συζήτηση κατά την διάρκεια ή το τέλος, βοηθά τα παιδιά να συγκρίνουν, να αναζητήσουν και να ταιριάξουν τα δικά τους βιώματα αντίστοιχα με εκείνα που βιώνουν οι ήρωες της ιστορίας (Minns, 1982:22, ό.α. στο Στελλάκης, 2007). Επομένως, έχουν την δυνατότητα να καταλάβουν/κατανοήσουν όχι μόνο τον δικό τους κόσμο αλλά και αυτόν του βιβλίου. Αυτή η διαδικασία ισχυροποιείται/ενισχύεται από την συχνότητα και από την ποιότητα των αναγνώσεων. Πιο συγκεκριμένα, η επαναλαμβανόμενη ανάγνωση των ίδιων ιστοριών ελαχιστοποιεί τις παρεμβάσεις των γονιών, ενώ από την άλλη μεγιστοποιεί την ενεργό συμμετοχή των παιδιών, τα οποία ρωτούν, σχολιάζουν προβλέπουν και αποσαφηνίζουν αυτά που λέει το βιβλίο (Baynham, 2002 ό.α. στο Στελλάκης, 2007).

Ο Manson (1992) υποστηρίζει ότι υπάρχουν παιδιά που έμαθαν να διαβάζουν ακούγοντας ξανά και ξανά τις ίδιες ιστορίες. Τα παιδιά χρειάζονται να ακούσουν την ίδια ιστορία, γιατί σε κάθε ανάγνωση της ανακαλύπτουν, αναθεωρούν και βιώνουν κάτι επιπλέον από ότι στην προηγούμενη. Η ανάγνωση κάποιου βιβλίου μπορεί να λειτουργήσει σαν μια ευχάριστη παύση στο παιχνίδι ή σαν χαλάρωση και ξεκούραση πριν από κάτι που θα ακολουθήσει.

Είναι αναμφισβήτητο σπουδαίο ότι, ανεξάρτητα με τους επιμέρους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία της ανάγνωσης, σημαντικό είναι να απολαμβάνουν/ευχαριστούνται και οι ίδιοι οι γονείς αυτό που προσφέρουν στο παιδί τους (Wells, 1985b, ό.α. στο Στελλάκης, 2007). Όταν οι στιγμές ανάγνωσης είναι και για τον ενήλικο χρόνος χαράς και ευχαρίστησης, τότε είναι σίγουρο ότι θα έχει αναζητήσει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που κάνουν ένα βιβλίο πέρα από πηγή γνώσης και πηγή απόλαυσης.

Η αναγνωστική δραστηριότητα είναι αρκετά επωφελής για τα παιδιά καθώς πέρα από την χαρά και την ευχαρίστηση που νιώθουν ή το ενδιαφέρον που αναπτύσσουν για τα βιβλία, καλλιεργούν μέσω αυτής δεξιότητες που είναι άμεσα συνδεδεμένες με την διαδικασία της ανάγνωσης και της γραφής, οι οποίες οδηγούν τα μικρά παιδιά στην απόκτηση των βασικών εννοιών του γραπτού λόγου.

Η στάση που κρατάει η οικογένεια και ειδικότερα αυτή των γονέων επιδρά σημαντικά στην οικοδόμηση των αναγνωστικών συνθηθειών κατά την πρώιμη ηλικία. Οι εμπειρίες και οι πληροφορίες που αντλούν τα παιδιά από το οικογενειακό τους περιβάλλον ήδη από την στιγμή της γέννησης τους φαίνεται να βοηθά σημαντικά στην ανάδυση των δεξιοτήτων της ανάγνωσης.

Από την βρεφική κιόλας ηλικία των νηπίων η ανάγνωση βιβλίων συνεισφέρει στην εξοικείωση τους με τον ρυθμό και την δομή της γραπτής γλώσσας εμπλουτίζοντας το λεξιλόγιο τους και αναπτύσσοντας τους γνωστικούς τους ορίζοντες.

Στην σημερινή κοινωνία, που ο γραπτός λόγος πλημμυρίζει τα πάντα σε όλες σχεδόν τις οικογένειες, παρατηρεί κανείς, καθημερινές δραστηριότητες γραμματισμού. Η ανάγνωση ενός βιβλίου, μιας εφημερίδας ή περιοδικού, η καταγραφή εκκρεμοτήτων, η λίστα για τα ψώνια, μια πρόσκληση, το γράψιμο μιας ευχητήριας κάρτας κ.α. δίνουν την δυνατότητα στα μέλη της οικογένειας, στα οποία δεν είναι ακόμη αναγνώστες, ένα πλήθος αναγνωστικών εμπειριών. Με αυτόν τον τρόπο φέρουν τα παιδιά από πολύ νωρίς στην έννοια του γραμματισμού.

Ωστόσο, η έλλειψη των παραπάνω συνηθειών μέσα στο σπίτι σημαίνει την ύπαρξη ίσως μελλοντικών δυσκολιών στην διαδικασία της ανάγνωσης και της γραφής (Weinberger, 1996, Feiler & Webster, 1998 ό.α. στο Στελλάκης, 2007). Όσα όμως από τα νήπια έχουν καλλιεργήσει/ αναπτύξει κάποια δεξιότητα γραφής και ανάγνωσης πριν από την φοίτηση τους σε κάποιο σχολικό θεσμό,- εμφανίζουν υψηλότερη επίδοση στην ανάγνωση και την γραφή κατά το πρώτο διάστημα της σχολικής τους πορείας. Αυτή όμως η σχολική επίδοση των παιδιών οφείλεται κατά γενική ομολογία στην θετική επίδραση της οικογένειας καθώς και στις πρακτικές που ακολουθεί για την πρόωπη ανάδυση του γραμματισμού.

Τα παιδιά πρέπει να έχουν ενεργό συμμετοχή ακόμη και στην επιλογή και απόκτηση ενός βιβλίου επειδή με αυτό τον τρόπο διαπλάθουν και την σχέση τους με τον γραπτό λόγο (Ταφά, 2001, Γιανικοπούλου, 2000, Hall, 1987 ό.α. στο Στελλάκης, 2007). Παράλληλα, οι γονείς που ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να συμμετέχουν σε επισκέψεις βιβλιοπωλείων ή σε δανειστικές βιβλιοθήκες, τους παρέχουν την δυνατότητα να σχηματίσουν από πολύ νωρίς αναγνωστικές εμπειρίες. Τα παιδιά μέσα από την διαδικασία της αναζήτησης ενός βιβλίου επικεντρώνουν την προσοχή τους στην εικονογράφηση, που αποτελεί και το κυριότερο κριτήριο, ενώ συχνά παρατηρούν τα γράμματα και τις λέξεις είτε από το ίδιο το κείμενο είτε από τον τίτλο.

Αναμφισβήτητα, η έκθεση των νηπίων σε κατάλληλα αναγνωστικά περιβάλλοντα και η ενεργός ανάμειξη τους στην διαδικασία επιλογής βιβλίων συμβάλλουν σημαντικά στην διάπλαση της θετικής αναγνωστικής συμπεριφοράς. Η ποιότητα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον γονέα και το παιδί κατά την αναγνωστική δραστηριότητα όπως και η επαναλαμβανόμενη ανάγνωση των ίδιων ιστοριών επιδρούν σημαντικά στην κατάκτηση του γραμματισμού.

Επιπρόσθετα, στο βιβλίο οι σημερινές οικογένειες δίνουν περισσότερο κύρος και το προσέχουν ιδιαίτερα σε σχέση με παλαιότερες οικογένειες, που είχαν το βιβλίο ως παιχνίδι, σχισμένο και πολλές φορές μουτζουρωμένο. Η προσεκτική φροντίδα των βιβλίων των παιδιών βοηθά στην ανάδυση του γραμματισμού, γιατί η ωραία τους εικόνα ενισχύει την πρωτοβουλία τους και βοηθά να σχηματοποιήσουν τα ενδιαφέροντα τους καθώς και να εκδηλώσουν τα συναισθήματα τους.

Είναι γεγονός ότι η καθημερινή ζωή παρέχει στα παιδιά πολλές ευκαιρίες παρατήρησης και συμμετοχής σε αναγνωστικά γεγονότα. Έπειτα, τα παιδιά αντλούν ερεθίσματα από αυτά και στην συνέχεια τα ενσωματώνουν στις δικές τους δραστηριότητες.

Έχει παρατηρηθεί επίσης ότι τα περισσότερα παιδιά προσποιούνται ότι διαβάζουν σε ανθρώπους του κοντινού τους περιβάλλοντος όπως στα αδέρφια τους και σε φίλους τους ή και σε αγαπημένα τους παιχνίδια, το οποίο εκλαμβάνεται ως πολύ ενθαρρυντικό για την εκμάθηση της ανάγνωσης.

Είναι αναμφισβήτητα αποδεκτό ότι η προσποίηση ανάγνωσης ενός βιβλίου, πέρα από τη σπουδαία συνεισφορά στην ανάπτυξη του προφορικού λόγου, βοηθά στην σταθεροποίηση συμπεριφορών γραφής και ανάγνωσης. Τέτοιες συμπεριφορές είναι: να γνωρίζουν ότι τα βιβλία είναι για διάβασμα, να γυρνάνε τις σελίδες με τον σωστό τρόπο, να μαθαίνουν την διαφορά μεταξύ κειμένου και εικόνας και ότι αυτές οι εικόνες είναι συνδεδεμένες με το περιεχόμενο του. Ότι διαβάζουμε από αριστερά προς τα δεξιά και όλα όσα σχετίζονται με αυτό κ.α.

Επομένως, όταν οι γονείς χρησιμοποιούν τον έντυπο λόγο στο περιβάλλον τους, βοηθούν τα παιδιά τους, ώστε να αποκτήσουν αναγνωστικές εμπειρίες. Όταν λοιπόν τα παιδιά θα ρωτήσουν « Τι λέει εδώ;» υποδηλώνει αυτόματα ότι ο γραπτός λόγος στο περιβάλλον του μεταφέρει ένα μήνυμα.

Το εγγράμματο περιβάλλον είναι μια σπουδαία πηγή πληροφόρησης για την γραπτή γλώσσα καθώς αποκτά κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη του γραμματισμού, όταν συνδέεται με την εμπειρία άλλων μορφών γραπτής γλώσσας. Όπως είναι παραδείγματος χάρη η ανάγνωση ιστοριών, δραστηριότητες που εμπλέκουν τα παιδιά στην διαδικασία της ανάγνωσης και της γραφής.

(Στελλάκης, 2007)

ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΜΑΘΗΣΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Έχει παρατηρηθεί ότι η τάση ενός παιδιού να εξερευνά, να κατακτά νέες ικανότητες καθώς και να επιλύει προβλήματα, εξαρτάται από το οικογενειακό περιβάλλον και τα ερεθίσματα που του προσφέρει. Σε μια μελέτη των Van Doorninck, Caldwell, Wright & Frankenberg το 1981 εξετάστηκαν 50 παιδιά, τα οποία ήταν από φτωχές οικογένειες και το περιβάλλον του σπιτιού τους ξεχώριζε ως προς την παροχή ερεθισμάτων (Κουτσοβάνου, 1991).

Επιπρόσθετα, φάνηκε ότι η ποιότητα του οικογενειακού περιβάλλοντος, όπου έμεναν τα παιδιά σε ηλικία 12 μηνών, συνδεόταν με την επίδοσή τους στο σχολείο μετά από κάποια χρόνια. Ακόμα τα δύο τρίτα των παιδιών που προέρχονταν από οικογένειες πλούσιες σε ερεθίσματα,- ανταποκρίνονταν αργότερα πολύ καλά στο σχολείο. Αντίθετα, το 70% εκείνων που προέρχονταν από οικογένειες φτωχές σε ερεθίσματα,- απέδιδαν ανεπαρκώς.

Ο Γ. Φλουρής στο έργο του Αυτοαντίληψη, Σχολική Επίδοση και Επίδραση των Γονέων (1989),- συνδέει την επίδοση των μαθητών με το μορφωτικό επίπεδο και την στάση της μητέρας απέναντί τους. Πιο συγκεκριμένα, ο ερευνητής προσπάθησε να εξακριβώσει την επίδραση που ασκεί σε μαθητές της Ε' και της ΣΤ' Δημοτικού η αυτογνωσία των παιδιών καθώς η στάση και η συμπεριφορά των γονέων τους στην επίδοση των μαθητών και ιδιαίτερα στα μαθήματα της αριθμητικής και της γλώσσας. Επιπλέον, θετικές συνδέσεις σχετικά με την επίδοση του μαθητή προέκυψαν από την διερεύνηση του μορφωτικού κεφαλαίου του πατέρα και ιδίως της μητέρας. Ακόμα παρατηρήθηκε ότι υπήρχαν αρνητικές επιπτώσεις ως προς την επίδοση του μαθητή, όταν η μητέρα εργαζόταν εκτός σπιτιού. Τόνισε παράλληλα τον συσχετισμό του τύπου προέλευσης του μαθητή και των επιδόσεων του. Διαπιστώθηκε δηλαδή ότι οι επιδόσεις των παιδιών που προέρχονταν από αστικές περιοχές υπερείχαν από εκείνες των παιδιών που προέρχονταν από ημιαστικές ή αγροτικές περιοχές (Κουτσοβάνου, 1991).

Σε ανάλογα συμπεράσματα κατέληξαν και άλλες έρευνες, όπως αυτές των Κατάκη 1975, Δραγώνα 1982, Dragonas 1983 κι άλλων. Σε παρόμοια συμπεράσματα, αλλά εξετάζοντας και τη νοημοσύνη του μαθητή σε συσχέτισμό με την προέλευση του, κατέληξαν και άλλες μελέτες (Μαρμαρίνου 1978, Κοντονάτσιου 1983 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991)).

Στον τομέα της προσχολικής επιτυχίας η έρευνα της Μ. Τζάνη (1983, 1988), Σχολική Επιτυχία: Ζητήματα Ταξικής Προέλευσης και Κουλτούρας, εξετάζει αν στην πραγματικότητα οι διάφορες δυνατότητες που προσφέρει το οικογενειακό περιβάλλον είναι ικανές να λειτουργήσουν αποτελεσματικά στο μαθητή, έτσι ώστε να βελτιώσει την επίδοση του στο σχολείο. Η συγκεκριμένη ερευνήτρια υιοθέτησε την αρχή του Λε Τανκ Κόι,- «ότι το νηπιαγωγείο επηρεάζει θετικά την σχολική επιτυχία του παιδιού στο Δημοτικό σχολείο».

Τα αποτελέσματα φάνηκε να δικαιώνουν την άποψη του Λε Τανκ Κόι σχετικά με την θετική συμβολή του νηπιαγωγείου στην μετέπειτα πορεία του παιδιού καθώς και την βαρύτητα του συμπληρωματικού ρόλου της οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, η συμβολή του νηπιαγωγείου φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική για τα παιδιά που κατάγονται από εργατικά στρώματα, καθώς το νηπιαγωγείο σε αυτές τις περιπτώσεις δίνει κίνητρα στο παιδί και κοινωνικότητα, την οποία δεν μπορεί η οικογένεια να του προσφέρει. Επιπρόσθετα, ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι η παρακολούθηση του νηπιαγωγείου βοηθά την μετέπειτα προσαρμογή και απόδοση του στο σχολείο. Από την άλλη πλευρά, η μη παρακολούθηση του νηπιαγωγείου παρατηρείται να μην έχει ιδιαίτερα αποτελέσματα για την ακόλουθη εξέλιξη των μαθητών που προέρχονται από αστικά στρώματα, ενώ για τα παιδιά κατώτερης κοινωνικής προέλευσης οι αποτυχίες είναι πολλές (Τζάνη, 1983:77-78 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991).

Από την έρευνα του Δανάσση-Αφεντάκη (1985 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991) προέκυψε το εξής αποτέλεσμα: ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των υψηλόβαθμων παιδιών είχε γεννηθεί στην Αθήνα ή στις πρωτεύουσες των νομών, και ότι είχε πολύ σημαντική επίδραση το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας και ιδιαίτερα της μητέρας.

Επιπλέον, στο βιβλίο των Tizard και Hughes (1984:7 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991) «*Η μάθηση στα μικρά παιδιά*», αναφέρουν την αξία του σπιτιού ως «σημαντικού μαθησιακού περιβάλλοντος» και ως πηγή «γλωσσικών και διανοητικών ερεθισμάτων». Σε μια έρευνα που έλαβε χώρα στην Βρετανία, με σκοπό να διαπιστωθεί αν υπάρχουν στοιχεία που να υποστηρίζουν τις υποθέσεις και τους προβληματισμούς τους. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές μαγνητοφώνησαν διαλόγους που έκαναν μικρά κορίτσια (4 χρονών) με τους δασκάλους και τις μητέρες τους.

Αυτοί οι ερευνητές (Tizard, 1984:7 & Hughes, 1984:7 ό.α. στο Κουτσοβάνου, 1991) υποστήριζαν ότι οι διάλογοι φανέρωναν πως το σπίτι προσφέρει ένα κατά πολύ πλουσιότερο εκπαιδευτικό περιβάλλον σε σχέση με τον παιδικό σταθμό. Αναλυτικότερα, τα παιδιά στο σχολείο έκαναν περίπου 10 διαλόγους ανά ώρα με τους δασκάλους τους. Τα ίδια παιδιά στο σπίτι έκαναν περίπου 27 διαλόγους ανά ώρα με τις μαμάδες τους. Ωστόσο, το κυριότερο γεγονός ήταν ότι οι διάλογοι που είχαν με τις μαμάδες τους ήταν μεγαλύτεροι, πιο σύνθετοι και με πλουσιότερο περιεχόμενο σε αντίθεση με αυτούς που έλαβα χώρα στο σχολείο με τους δασκάλους. Επιπλέον, στους διαλόγους που διαδραματίζονταν στο σπίτι συμμετείχαν περισσότερο τα παιδιά, ενώ σε αυτούς που γινόντουσαν στο σχολείο ελέγχονταν κυρίως από τους δασκάλους.

Παράλληλα, οι Tizard και Hughes αναφέρθηκαν σε παράγοντες που κάνουν το σπίτι αποτελεσματικότερο μαθησιακό περιβάλλον. Οι παράγοντες αυτοί είναι οι εξής:

- ❖ Στο περιβάλλον του σπιτιού υπάρχει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων που εισάγουν το παιδί στον κοινωνικό κόσμο στον οποίο ζει.
- ❖ Η μητέρα και το παιδί μοιράζονται μια ολόκληρη ζωή που συνδέει το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον. Με τις κοινές γνώσεις και εμπειρίες η μητέρα μπορεί να κατανοεί τους τρόπους συμπεριφοράς του παιδιού.
- ❖ Εξαιτίας του μικρού αριθμού παιδιών στο σπίτι (Βρετανία), οι μητέρες έχουν την δυνατότητα να απαντούν σε ερωτήσεις, να προσφέρουν πληροφορίες και να συντροφεύουν το παιδί τους.
- ❖ Υφίσταται συνήθως μια σχέση αγάπης, φροντίδας και εμπιστοσύνη ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί.

Είναι λογικό να εικάσουμε ότι η συνεχής επαφή του παιδιού με την μητέρα έχει καθοριστικό ρόλο στη διανοητική και γλωσσική του ανάπτυξη, για τον εξής απλό λόγο ότι η μητέρα ασχολείται περισσότερο από οποιοδήποτε άλλον με ένα μικρό παιδί. Ο Bernstein (1968) υποστηρίζει ότι η σχέση μεταξύ μητέρας και παιδιού είναι σαν ένας κύκλος που σχηματίζεται και συνεχώς ενισχύεται καθώς η μητέρα αναπτύσσει και εξαπλώνει τις πρώτες του προσωπικές προσδιοριστικές εκδηλώσεις. Τη δυναμική επίδραση της μητέρας στην γλωσσική και διανοητική εξέλιξη του παιδιού περιγράφει ο Dally στο παρακάτω απόσπασμα: «Στα πρώτα χρόνια της ζωής ενός παιδιού, υποστηρίζει ότι η μητέρα ασυναίσθητα περιορίζει ή προωθεί τη γλωσσική ανάπτυξη και ικανότητα του και συνεπώς την πιθανότητα για μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη σύμφωνα με το μορφωτικό και κοινωνικό της κεφάλαιο. Επιπρόσθετα, έχει την δυνατότητα να μεταδίδει μια “ελαττωμένη” μορφή του γλωσσικού συστήματος το οποίο, αφού κατανοηθεί πλήρως, είναι δύσκολο να εξαπλωθεί. Ή ακόμα μπορεί να διαδίδει μια ανεπτυγμένη μορφή που καταλήγει σε ευρύτερες δυνατότητες και στην γλώσσα και στην φαντασία. Αναλυτικότερα, π.χ. μια μητέρα μπορεί να πει “ Πάρε την πράσινη μπάλα και βάλ’ την στο μικρό τραπέζι”, ενώ κάποια άλλη που δεν μπορεί να εκφραστεί με σαφήνεια θα έλεγε “ Βάλ’ την εκεί” και στην συνέχεια θα συμπλήρωνε λεπτομέρειες και κινήσεις με τα χέρια.

(Κουτσοβάνου, 1991)

Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΑΠΟΡΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μαθαίνουν τη γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους, αλληλεπιδρώντας με ενήλικα άτομα. Αν η αλληλεπίδραση αυτή δεν προϋποθέτει τα κατάλληλα ερεθίσματα, τότε το παιδί είναι πολύ πιθανόν να αναπτύξει προβλήματα προφορικού και γραπτού λόγου. Σύμφωνα λοιπόν, με όλη την βιβλιογραφική ανασκόπηση προκύπτουν κάποια συμπεράσματα:

Πιο συγκεκριμένα, αν δεν υπάρχει πρόωμη έκθεση και συμμετοχή του ατόμου σε δραστηριότητες γραμματισμού μέσα στην οικογένεια, τότε δεν μπορεί να υφίσταται ένα είδος μη τυπικής εκπαίδευσης.

Επιπλέον, αν στο οικογενειακό περιβάλλον δεν υπάρχουν περιοδικά, εφημερίδες, λογαριασμοί κ.α. δεν μπορεί το παιδί να έρθει σε επαφή με την ανάγνωση. Και αντίστοιχα αν δεν συναναστραφεί με επιστολές, επιταγές, menu εστιατορίων, λίστα για ψώνια δεν μπορεί να έρθει σε επαφή με την γραπτή διαδικασία.

Επιπρόσθετα, αν δεν γίνονται επισκέψεις σε βιβλιοθήκες, αν δεν υπάρχουν βιβλία στο σπίτι, αν δεν υπάρχουν δυνατότητες ελεύθερης επιλογής βιβλίων, καθώς και κοινές αναγνωστικές εμπειρίες ανάμεσα στο γονέα και το παιδί, τότε πάλι δεν θα μπορεί να έρθει σε επαφή με την γραφή και την ανάγνωση.

Ένα περιβάλλον, το οποίο δεν είναι πλούσιο σε ερεθίσματα γραπτού λόγου πέρα από το γεγονός ότι δεν προξενεί κανένα ενδιαφέρον για αναζήτηση και πειραματισμό, δεν προάγει και την αυτοπεποίθησή του. Αυτό ακολούθως έχει ως συνέπεια τη μη καλλιέργεια της κριτικής διερεύνησης των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων.

Οι γονείς που δεν διαβάζουν στα παιδιά τους, τους μεταλαμπαδεύουν το μη ενδιαφέρον ή την αδιαφορία για τα βιβλία και συνεπώς τη μη ανάδυση του γραμματισμού.

Ακόμα, οι γονείς πρέπει να ενθαρρύνουν και να ενισχύουν την αυτοπεποίθηση των παιδιών, καθώς αν δεν συμβεί αυτό δεν θα μπορέσει να οδηγηθεί σε περαιτέρω αναζητήσεις.

Η έκθεση των νηπίων σε μη κατάλληλα αναγνωστικά περιβάλλοντα και η μη ενεργός συμμετοχή τους στη διαδικασία επιλογής βιβλίων συμβάλουν σημαντικά στη διάπλαση μιας αρνητικής αναγνωστικής συμπεριφοράς.

Επιπλέον, η μη προσεκτική φροντίδα από την πλευρά των γονέων προς το βιβλίο έχει κι αυτή ως αποτέλεσμα τη μη ανάπτυξη του γραμματισμού.

Συνεπώς, για να μην καταλήξουμε σε προβλήματα προφορικού και γραπτού λόγου, θα πρέπει να πράξουμε τα αντίθετα από αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω!

ΣΥΜΠΕΡΑΙΝΟΥΜΕ ΟΤΙ...

Είναι αναμφισβήτητη αλήθεια, ότι η ανάγνωση και η γραφή είναι δύο δεξιότητες που ξεκινούν να ανθίζουν τα πρώτα χρόνια της ζωής ενός παιδιού. Σημαντικό ρόλο για την απόκτηση αυτών των δεξιοτήτων διαδραματίζουν οι γονείς. Παρακάτω παραθέτω συνοπτικά το πώς επηρεάζουν οι γονείς τα παιδιά στον προφορικό και γραπτό λόγο.

1. Η σημασία που δίνεται στην αναγνωστική διαδικασία από το οικογενειακό περιβάλλον.
2. Η σχέση που έχουν με το βιβλίο.
3. Το κύρος που προσδίδουν οι σημερινοί γονείς στο βιβλίο.
4. Η ανάγνωση παραμυθιών και ιστοριών στα παιδιά μικρής ηλικίας.
5. Η κοινή ανάγνωση ιστοριών ανάμεσα στον γονιό και το παιδί.
6. Η συζήτηση που γίνεται πριν και μετά την ανάγνωση των παραμυθιών.
7. Οι καθημερινές ενέργειες γραμματισμού που εκτελούν οι γονείς καθημερινώς (π.χ. καταγραφή εκκρεμοτήτων, ανάγνωση εφημερίδας ή περιοδικού, η λίστα με τα ψώνια, μια ευχητήρια κάρτα).
8. Η παρότρυνση των γονιών προς τα παιδιά για την αναζήτηση και την απόκτηση ενός βιβλίου.
9. Η επανειλημμένη ανάγνωση των ίδιων ιστοριών.
10. Το επάγγελμα που ασκούν οι γονείς.
11. Η οικονομική κατάσταση των γονιών.
12. Το μορφωτικό τους επίπεδο.
13. Η περιοχή κατοικίας της οικογένειας.

Επομένως, είναι γεγονός ότι η έλλειψη των παραπάνω συνηθειών στο σπίτι ίσως να έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση μελλοντικών δυσκολιών στην ανάγνωση και την γραφή, στην ακόλουθη σχολική πορεία και στη μετέπειτα ζωή του παιδιού.

(Στελλάκης, 2007 & Κατσαρού, 2006)

ΚΥΡΙΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- ❖ Τα παιδιά μαθαίνουν την μητρική τους γλώσσα, μιμούμενα και αντιγράφοντας την γλώσσα του κοντινού τους περιβάλλοντος.
- ❖ Με την μίμηση και την εξάσκηση το παιδί κατορθώνει να μιλά και να κατανοεί την γλώσσα (Skinner).
- ❖ Οι Ορθολογιστές υποστηρίζουν ότι η γλωσσική ανάπτυξη είναι μια ικανότητα που υπάρχει έμφυτη στο άνθρωπο. Αλλά υφίσταται και έντονη παρουσία του βιολογικού και γενετικού παράγοντα.
- ❖ Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της γλώσσας διαδραματίζει η δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου.
- ❖ Το παιδί κατέχει ένα μηχανισμό έμφυτο σχετικά με την γλωσσική απόκτηση (Chomsky).
- ❖ Η απόκτηση της γλώσσας του παιδιού είναι αποτέλεσμα των γνωστικών μηχανισμών (Vygotsky & Piaget).
- ❖ Η γλωσσική ανάπτυξη εξαρτάται από νευροανατομικούς-νευροφυσιολογικούς παράγοντες καθώς και από περιβαλλοντικούς, όπως οι γονείς, η γλώσσα του περιβάλλοντος και από κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.
- ❖ Η γλωσσική απόκτηση είναι ένας αδιάκοπος αγώνας.
- ❖ Τα παιδιά έχουν από μικρή κιάλας ηλικία την πρώτη επαφή με την γλώσσα.
- ❖ Η διάκριση των διαφόρων τύπων ανάγνωσης δυσκολεύει τα παιδιά και κυρίως αυτός της σιωπηρής ανάγνωσης.

- ❖ Η γλώσσα των νηπίων αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς.
- ❖ Το παιδί όταν έρχεται σε επαφή με το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον, μαθαίνει την γλώσσα.
- ❖ Το παιδί κάνοντας λάθη κατακτά από νωρίς τους μηχανισμούς της γλώσσας.
- ❖ Μέχρι την ηλικία των 6 μαθαίνει την γλώσσα, οι υπόλοιπες λεπτομέρειες δίνονται στην ηλικία του δημοτικού και ύστερα.
- ❖ Οι πρώτες προτάσεις ενός παιδιού δεν είναι πραγματικές.
- ❖ Το παιδί μαθαίνει την γλώσσα χρησιμοποιώντας την σκέψη του (Piaget).
- ❖ Ο εσωτερικός μονόλογος παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των νοητικών και γλωσσικών ικανοτήτων του παιδιού. Η σκέψη του παιδιού σχετίζεται με την εσωτερική ομιλία (Vygotsky).
- ❖ Είναι εφοδιασμένα ενστικτωδώς τα παιδιά για το τι είναι η ανθρώπινη γλώσσα καθώς και με τα χαρακτηριστικά της (Chomsky).
- ❖ Το παιδί κάτω των 7 ετών έχει περιορισμένες ικανότητες λογικής σκέψης (Piaget, 1926).
- ❖ Ένα παιδί που κατέχει τον μηχανισμό γλωσσικής απόκτησης χρειάζεται να διαθέτει εμπειρία (Chomsky, 1968).
- ❖ Τα παιδιά διαθέτουν ένα μηχανισμό γλωσσικής κατάκτησης που είναι ειδικά καθορισμένος για την επεξεργασία της γλώσσας και αυτό επιτυγχάνεται σε αντίθεση με άλλες λειτουργίες (John Macnamara).

- ❖ Για να αναπτυχθεί η ανθρώπινη γλώσσα πρέπει να έχουν ωριμάσει τα νευρικά κύτταρα, τα οποία δέχονται ερεθίσματα από το περιβάλλον.
- ❖ Για να είναι ολοκληρωμένη η ανάπτυξη του νηπίου φυσιολογικά και λειτουργικά πρέπει να υφίσταται οι εξής μηχανισμοί: 1) φωνολογικός 2) συντακτικός 3) σημασιολογικός.
- ❖ Η συντακτική κατάκτηση είναι μια σημαντική προϋπόθεση ώστε να μπορεί κάποιος να μιλάει ή να γράφει. Αυτή η κατάκτηση γίνεται με βαθμιαίο τρόπο.
- ❖ Σημαντικό ρόλο στην συντακτική ανάπτυξη του παιδιού κατέχει η μίμηση της γλώσσας των γονέων από το παιδί και ο ρόλος του ίδιου του παιδιού.
- ❖ Η γλωσσική κατάκτηση του νηπίου επηρεάζεται από την φυσιολογική λειτουργική ανάπτυξη του οπτικού, απτικού και ακουστικού συστήματος.

(Γαλανάκη, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Μπασλής, 2003, Καραπέτσας, 1989, Κουτσοβάνου, 1991)

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μέσα από την επεξεργασία της βιβλιογραφίας έγινε κατανοητό ότι η γλωσσική ανάπτυξη ενός νηπίου είναι πολύ σημαντική και επηρεάζεται από πολλαπλούς παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί μπορεί να είναι είτε νευροφυσιολογικής φύσης είτε περιβαλλοντικής, όπως οι γονείς, η γλώσσα του περιβάλλοντος και οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

Εκεί που πρέπει επομένως να εστιάσουμε την προσοχή μας ούτως, ώστε το παιδί να έχει μια ολοκληρωμένη γλωσσική ανάπτυξη, είναι στα ερεθίσματα που λαμβάνει από τον οικογενειακό του περίγυρο και το κοινωνικό του περιβάλλον. Καθώς μιμείται ό,τι ακούει και βλέπει.

Οι γονείς πρέπει να διαθέτουν ένα περιβάλλον πλούσιο σε ερεθίσματα, το οποίο με την σειρά του θα ενεργοποιήσει την γλωσσική ανάπτυξη του νηπίου. Παρόλο που δεν χρησιμοποιούν συγκεκριμένες διδακτικές πρακτικές, το παιδί κοντά τους μαθαίνει τις πρώτες του γνώσεις για την ανάγνωση και αποκτά τις πρώτες γνήσιες αναγνωστικές εμπειρίες.

Πιο συγκεκριμένα, η ανάγνωση και η γραφή παρουσιάζονται μόνο όταν δίνονται πλούσια ερεθίσματα στο περιβάλλον και αφετέρου όταν υπάρχουν ενήλικοι, που στηρίζουν κάθε προσπάθεια και πειραματισμό των παιδιών να γράψουν και να διαβάσουν. Έτσι τα μικρά παιδιά πολύ πριν ακόμα ξεκινήσουν κάποιον προσχολικό θεσμό, έχουν ήδη ένα αξιόλογο κεφάλαιο γνώσεων για αυτές τις δεξιότητες.

Τέλος, και εμείς σαν φοιτητές και μελλοντικοί επιστήμονες καθώς και όλοι οι νέοι άνθρωποι θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας όλες αυτές τις παραμέτρους ούτως ώστε τα παιδιά να αναπτύξουν σωστά και ομαλά τον προφορικό και τον γραπτό τους λόγο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γαλανάκη, Ε.(2008), Θεωρητικά μοντέλα για την απόκτηση της γλώσσας. Αθήνα: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΗΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
- Κατσαρού, Ε.(2006), Λειτουργικό και κριτικός γραμματισμός (Ενότητα 4). Κρήτη: ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ/ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ. Διαθέσιμο στο: literacy.sch.gr/stable/katsarou-04-Leitourgikos-kai-kritikos-grammatismos.pdf
- Καραπέτσας, Β. Α.(1989), Η γλώσσα στο παιδί (Ανάπτυξη- Παθολογία- Διάγνωση- Θεραπεία) Κλινική και Εξελικτική Νευροψυχοπαθολογία. Αθήνα: ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗ
- Κουτσοβάνου, Ε.(1991), Η γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού προσχολικής ηλικίας και τηλεόρασης. Αθήνα: ΟΔΥΣΣΕΑΣ
- Μπασλής, Γ.(2003), Η κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί. Αθήνα: ΓΡΗΓΟΡΗ
- Πετκοπούλου, Ε.(2008), Αναδυόμενος Γραμματισμός: Μια νέα προσέγγιση του γραπτού λόγου. 10^ο Συνέδριο παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου. 6-7 Ιουνίου 2008, Λευκωσία. Διαθέσιμο στο: www.pek.org.cy/Proceedings_2008/pdf/i9.pdf
- Στελλάκης, Ν.(2007), Ανάλυση του Γραμματισμού και οικογενειακές πρακτικές. (Φάκελος Σημειώσεων για το μάθημα «Οικογενειακός γραμματισμός»). Πάτρα: ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

- Χατζησαββίδης, Σ.(2002), Η γλωσσική αγωγή στο Νηπιαγωγείο .
Δραστηριότητες για την καλλιέργεια της επικοινωνιακής ικανότητας και του γραμματισμού. Θεσσαλονίκη: ΒΑΝΙΑΣ

- Donaldson, M.(2001), Η σκέψη των παιδιών. Αθήνα: GUTENBERG &
ΚΩΣΤΑΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ